HÂSILA

Düşünce- Kültür- Sanat Dergisi

Konu: İktisat

Yayın Yönetmeni: Muhammet ATALAY (Yayıncı ve İmtiyaz Sahibi)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Ahmet ÇAPKU

Editör: Ahmet ÇAPKU

Yayın Kurulu:

Ahmet ÇAPKU

Muhammet ATALAY

Melih AYDEMİR

Ayşenur GERÇİK

Kübra ÖZDEN

Büşra KARATAŞ

Kerime Firdevs EFE

Büşra Nur EVMEK

Sayı: 15, Kasım 2026 / ISSN: 2822-3098

www.hasiladergi.com

İÇİNDEKİLER

Makaleler:

Kerime Firdevs EFE- **Kur'an'da Çalışmaya Dair Bildirimler**..... 3
Büşra KARATAŞ- **Hz. Peygamber ve İktisat**..... 5
Yasin ÇAKIREL- **Kimi Tatlı Peşinde, Kimininse Tuzu Yok**..... 9
Abdusselam SAĞIN- **Maddeden İtibara, Araçtan Amaca: Paranın Tarihsel Evrimi**..... 12
Şenol ÖZTÜRK- **Ekonomik Eşitsizlik ve Ahlaki Yozlaşma**..... 19
Ahmet ÇAPKU – **Kınalızâde'de Toplumsal Düzenin Oluşumunda Paranın Yeri**..... 22
Birol BULUT- **Yük Kimin Sırtında?**..... 25
Meltem GÖKMEN- **Çocuklarda İktisat Bilinci**..... 30
Berat KUTUN- **Öğrencilik Hayatı ve Zekât**..... 31

Deneme:

Büşra KARATAŞ- **Fatih'te Bir Tenezzüh**..... 32
Şeyma Betül YILMAZ- **Bir Tefekkür**..... 36
Kübra ÖZDEN- **Değerlerin Gölgesinde Bir Toplum**..... 38

Kerime Firdevs EFE*

Kur'an'da Çalışmaya Dair Bildirimler

Kur'an'ın anlattığı çalışma anlayışı, insanın yaratılış amacıyla bağlantılıdır. Bakara Suresi'nde Allah, meleklere "Yeryüzünde bir halife var edeceğim" buyurur (Bakara, 2/30). Halifelik kavramı, insana yeryüzünde bir sorumluluk verildiğini bildirir. Hûd Suresi'nde ise bu sorumluluğun içeriği daha açık biçimde zikredilir: "Sizi yerden yaratan ve orada ömür sürdürüp imar etmenizi isteyen O'dur" (Hûd, 11/61). Buradaki *iste'mar* fiili, imar faaliyetini insandan beklenen bir görev olarak ifade eder. Bu iki ayet birlikte okunduğunda, çalışmanın Kur'an'da sıradan bir geçim faaliyeti olarak değil, yaratılış amacının bir tezahürü olarak ele alındığı görülür. İnsan yeryüzünü yalnızca kullanan değil, onu üreten, geliştiren ve bir sonraki nesle emanet eden bir varlıktır. Bu yüzden çalışma, bireysel bir tercihten çok, hem bireye hem topluma yönelik sorumluluk niteliği taşır.

"İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır. Onun çalışması yakında görülecektir. Sonra ona karşılığı eksiksiz verilecektir" (Necm, 53/39-41). Bu ayetler emek kaybolmaz; görülür, değerlendirilir ve eksiksiz karşılığını bulur düşüncesini gösterir.

Bu ilke cinsiyet ve sınıf ayırımı gözetmeden uygulanır: "Ben, sizden erkek olsun kadın olsun, hiçbir çalışanın emeğini boşa çıkarmam" (Âl-i İmrân, 3/195). Nisâ Suresi'nde de "Erkeklerin kazandıklarından bir pay, kadınların kazandıklarından da bir pay vardır" (Nisâ, 4/32) denilerek emek ve kazanç ilişkisi her iki cins için tanınır. Kehf Suresi'ndeki "Güzel iş yapanların ücretini biz zayi etmeyiz" (Kehf, 18/30) ifadesi, emeğin yalnızca niceliğine değil, niteliğine de işaret eder. Kur'an'da emek, sadece yapılan işin hacmi değil, onun *güzel* olmasıyla değer kazanır (Nahl, 16/97).

"De ki: Çalışın! Allah, Resulü ve müminler yaptıklarınızı görecektir" (Tevbe, 9/105) buyurulur. Bu ayet, çalışmayı hem inançla hem toplumsal sorumlulukla ilişkilendirir; çünkü çalışmak, müminlerin de içinde bulunduğu ortak bir hayat alanında gerçekleşir. İnşirâh Suresi'ndeki "Boş kaldığında hemen yeni bir işe koyul ve yalnız Rabbine yönel" (İnşirâh, 94/7-8) ifadesi ise art arda süregiden işlerde birinin ardından diğerine geçmeyi bir yaşam biçimi haline getirir.

Rızık arayışı da bu çağrının parçasıdır. "O, yeryüzünü size boyun eğdirendir; öyleyse yeryüzünde dolaşın ve O'nun rızkından yiyin" (Mülk, 67/15) ayeti, rızkın önce araştırılması ve sonra yenilmesi sırasını gösterir. "Namaz kılınınca yeryüzüne dağılın, Allah'ın lütfundan rızık arayın" (Cuma, 62/10) denilerek çalışma, ibadetin ardından gelen bir faaliyet olarak anılır. Müzzemmil Suresi'nde de Allah'ın lütfunu aramak için yeryüzünde dolaşanlar, Allah yolunda savaşanlarla birlikte zikredilir (Müzzemmil, 73/20); bu eşleştirme meşru kazancın önemini vurgular. Denizin insanlar için boyun eğdirilmesi de "O'nun lütfunu aramanız için" gerekçesiyle anılır (Nahl, 16/14). "Bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez" (Ra'd, 13/11) ilkesi, toplumsal dönüşümün oluşmasını insanın kendi çalışması, gayreti ve çabasında gösterir.

* KLU İlahiyat Lisans, İZU Felsefe ve Din Bilimleri Yüksek Lisans Mezunu.

Kur’an’ın, çalışmaya dair ifadeleri peygamber kıssalarıyla da görürüz. Hz. Dâvûd için “Sizi savaştaki saldırıdan korusun diye ona sizin için zırh yapmayı öğrettik” (Enbiyâ, 21/80) ve “Geniş zırhlar yap, dokumada ölçülü ol ve salih amel işleyin” (Sebe’, 34/11) buyrulur. Buradaki ölçü vurgusu, zanaatın teknik inceliğini ve ahlaki dengeyi bir arada gösterir.

Hz. Mûsâ’nın iki kadının sürülerini sulaması, ardından çoban olarak çalışması anlatılır (Kasas, 28/23-28). Bu kıssada “Ücretle tutacaklarının en hayırlısı *kuvvetli ve güvenilir* olanıdır” (Kasas, 28/26) sözü, iyi bir çalışanda aranan iki temel niteliği (ehliyet ve liyakat) ortaya koyar. Hz. Yûsuf’un: “Beni ülkenin hazinelerinin başına getir; ben iyi *korurum (hafîz) ve bilirim (alîm)*” (Yûsuf, 12/55) demesi bir işte ileri seviyede uzmanlığa ve onu nasıl değerlendirmek gerektiğine dair bir başka ifadelerdir.

“Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin; ancak karşılıklı rızaya dayalı bir ticaret olursa başka” (Nisâ, 4/29) ayetleri, kazanç için iki ölçü koyar: Tutulan yolun haklı olması ve tarafların rızası. Rızaya dayalı olmayan, aldatma veya baskıyla elde edilen kazanç bu çerçevenin dışında kalır.

Faiz konusunda ise Kur’an açık bir hüküm verir: “Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı” (Bakara, 2/275). Aynı sure faizin terkedilmesini emreder ve anaparanın hakkını korur: “Haksızlık etmeyin, haksızlığa uğramayın” (Bakara, 2/279). Bu ifade, ekonomik ilişkilerde adaletin iki yönlü olduğunu gösterir: Ne alacaklı haksız kazanç elde edecek, ne borçlu ezilecektir. Kur’an, infak için de “kazandığınız güzel şeylerden” vermeyi emreder (Bakara, 2/267). Bu ifade, kazancımızda yalnızca kendimizi düşünemeyeceğini gösterir.

Kur’an’da çalışma ahlakının merkezinde adalet vardır ve bu adalet özellikle ölçü ve tartı üzerinden somutlaşır: “Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam tutun, doğru terazi ile tartın” (İsrâ, 17/35); “Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın” (En’âm, 6/152). “Allah’ın sana verdiği şeyde ahiret yurdunu ara; dünyadan da nasibini unutma” (Kasas, 28/77) ayeti dünya-ahiret için çalışma dengenin temel ifadesidir. “Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın” (Münâfıkûn, 63/9) uyarısı yapılırken, ticaretin ve alışverişin Allah’ı anmaktan alıkoymadığı kimselerden övgüyle bahsedilir (Nûr, 24/37). Bu iki ayet, çalışmanın meşru olduğunu fakat ibadet bilincinin çalışma içinde devam ettirilmesi gerektiğini bildirir.

Harcamada denge şarttır: “Yiyin, için, fakat israf etmeyin” (A’râf, 7/31); “Elini boynuna bağlanmış kılma, tamamen de açma” (İsrâ, 17/29). Allah “süs ve temiz rızıkları” haram kılmak isteyenleri de sorgular (A’râf, 7/32). Kur’an mülk edinmeyi meşruluğa harcamayı da dengeye bağlayarak, kazanç ile harcamayı ahlaki bir disiplin altında ele alır.

Kur’an’ın çalışma anlayışı, bireyi ve toplumu birlikte inşa eden bir ahlak öğretisidir. Çalışmak kıymetlidir, kazanç denetlenir, güven korunur ve sonuç hesaba bağlanır.

Büşra KARATAŞ

Hz. Peygamber ve İktisat

İktisat ve medeniyetin temel aktörü insandır.[1] Üreten ve tüketen insan olduğu için toplumun iktisat anlayışı insana bakışına da ışık tutar. İslâm'ın ortaya koyduğu iktisat anlayışında çalışmak, insanın Allah'a karşı kulluğunun ve toplumsal sorumluluğunun bir parçasıdır.

Kur'an-ı Kerîm, kader deyip insanın pasif olarak beklemesini istemez. Gayret gösterip emek vererek bir şeyler elde etmesini öğütler. "İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır[2]" ayeti, emek ile netice arasındaki ilahî dengeyi ortaya koyar. "Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın[3]" emri de ibadet ile çalışma arasında herhangi bir karşıtlık bulunmadığını gösterir. Mümin, mescit ve çarşı arasında bir tercih yapmak zorunda değildir. Her ikisini de Allah'ın rızasını gözeterek yaşamakla mükelleftir. Bu sebeple İslâm medeniyetinde çalışmak, sadece geçim kaynağı anlamına gelmez. Helâl rızık peşinde koşmak ibadet sayılmıştır ve ailesinin nafakasını temin etmek için gayret eden kimsenin Allah yolunda olduğu bildirilmiştir.[4] Malın çok olmasından ziyade kazancın helâl ve bereketli olmasına özen gösterilmiştir. Büyüklerimizin de dediği gibi helal olan bir lira haram olan bin liradan evladır.

İslam'da üretim teşvik edilmişse de merkezde her daim ahlâk olmuştur. Bu anlayışın en güzel örneği ise şüphesiz Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'dir (sav). O, peygamberlik vazifesi kendisine verilmeden önce de toplumun içinde çalışan, emek veren, ticaret yapan ve güvenilirliğiyle bilinen bir insandı. Nübüvvetten sonra ise devlet başkanı, hâkim, komutan, öğretmen gibi pek çok görevi aynı anda yürütmesine rağmen emeğin değerini hiçbir zaman göz ardı etmemiştir. Mescid-i Nebevî'nin inşasında bizzat çalışmış ve kerpiç taşımıştır.[5] Aynı şekilde Kuba Mescidi yapılırken de yine bizzat kendisi çalışmış, taşıdığı ağır taşları ellerinden alıp yardımcı olmak isteyen sahabelerine bir başkasına yardım etmelerini söylemiştir.[6]

Resûlullah'ın hayatı, İslam'daki çalışma düşüncesini ortaya koymuştur. Çobanlık kişiye sabır ve sorumluluk öğretirken, ticaret hayatı güven ve dürüstlüğün ehemmiyetini göstermiştir. Peygamber'in Medine'de kurduğu pazar da ticarette rekabetin ahlâkî kurallarla

---

[1] Bulut, M. (2020). *Medeniyet Ve İktisat*. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 16(59), s.98

[2] Necm 53/39

[3] Cum'a 62/10

[4] Kim yaşlı anne-babasını geçindirmek için çalışırsa, o Allah yolundadır. Kim çocuk yaştaki evlatlarının rızkı için çalışırsa, o da Allah yolundadır. Kim kendi geçimini temin etmek için çalışırsa, o da Allah yolundadır." *(bk. Beyhaki, es-Sünenu's-Sağir, 3/191)*

[5] Kaya, N. (2017). Medine tarihçisi Semhûdî (ö.911/1506) ve Vefâü'l-Vefâ adlı eseri (Tez No. 481419) [Yüksek lisans tezi, MARMARA ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.

[6] Algül, H. (1996). 'Mescid-i Kubâ'. TDV İslâm Ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-kuba#1 (10.09.2026).

birlikte yürütülebileceğini ortaya koymuştur. Faiz[7], ihtikâr[8] (karaborsacılık), aldatma ve ölçü-tartıda hile[9] gibi uygulamaları yasaklaması ise ticarette hak ve adaletin korunmasına verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Allah Resulü (sav) bazı ihtiyaçlarını temin etmek için zaman zaman Medine pazarına giderdi. Bu gidişlerinde de pazarda olanlardan haberdar olurdu. Bir gün pazarda dolaşırken bir buğday yığını dikkatini çekti. Buğdayı satan adamın yanına gelerek buğdaya elini daldırdı. Ancak buğdayın altı göründüğü gibi çıkmamıştı. Buğdayın altında parmakları ıslanan Peygamberimiz satıcıya ıslaklığın sebebini sorduğunda, satıcı ıslaklığın yağmurdan kaynaklandığını söyledi. Bunun üzerine Efendimiz, *"*Öyleyse insanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koyman gerekmez miydi*?[10]"* buyurdu. Peygamberimiz (sav) bu sorusuyla ticaret ahlâkının önemine dikkat çekmişti. Satılacak olan mal olduğu gibi gösterilmeli, kusuru varsa gizlenmemelidir. Başka bir rivayette ise aynı hassasiyet daha genel bir ifadeyle şöyle dile getirilmiştir: *"Müslümanlar arasında aldatma olamaz! Bizi aldatan, bizden değildir![11]"* Bu ilke, şekil değiştirse de özünde geçerliliğini korumaktadır. Islak buğdayı gizlemek de ürünün eksik veya yanıltılarak tanıtılması da bir aldatma olarak nitelendirilmelidir.

Dijitalleşme dönemiyle birlikte etkisi artan gelir eşitsizliği ve iş ahlâkındaki zayıflama benzeri durumlar modern insanın hayatındaki problemler arasında yerini almıştır. Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında, onun, insanlara nasıl çalışıp harcayacaklarını ve ellerindeki nimetlere nasıl bereket katacaklarını öğretmiştir. Onun hayatında emek de ticaret de vardı; ama bunların hiçbiri hırsa ya da fırsatçılığa dönüşmedi. Hz. Peygamber mala hiçbir zaman gönül bağlamamış, elinde olanı paylaşmış ve ümmetini de buna teşvik etmiştir.

Bu dengenin nereden geldiğini anlamak için Hz. Peygamber'in daha çocukluk ve gençlik yıllarına, onu bu ahlâkla yoğuran ilk tecrübelerine bakmak gerekir. Mekke, tarıma elverişli arazilere sahip değildi. Yemen'den Şam'a uzanan ticaret yolları üzerinde bulunan Mekke, kervan hareketliliği sayesinde ekonomik canlılığını koruyan bir şehirdi. Kureyş kabilesi de özellikle yaz ve kış seferleriyle ticari nüfuzunu genişletmişti. Kureyş sûresinde[12] bu seferlere işaret edilmesi, ticaretin Mekke toplumundaki merkezi konumunu göstermektedir. Hz. Muhammed (sav), böyle bir şehirde dünyaya geldi; ancak hayatı pek de rahat geçmedi. Babasını daha doğmadan yitirdi; altı yaşında annesini, sekiz yaşında ise dedesini kaybetti. Ardından amcası Ebû Tâlib'in himayesine girdi. Küçük yaşta yaşadığı bu kayıplar, onu hayatın zorluklarıyla erken yaşta tanıştırdı.

Hz. Peygamber'in ilk çalışma tecrübelerinden biri çobanlıktır. Buhârî'de nakledilen meşhur bir hadiste Resûlullah şöyle buyurur: "Allah'ın gönderdiği her peygamber mutlaka

---

[7] Bakara 2/278-279 - Ebû Dâvûd, Büyû', 5 - *"Bilesiniz ki! Câhiliye faizlerinden olan tüm faizler kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise sizindir. Haksızlık etmeyecek ve haksızlık da görmeyeceksiniz. Bilesiniz ki! Câhiliye devrinin bütün kan davaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in oğlu Hâris'in kan davasıdır..."* / Hadislerle İslâm Cilt 6 Sayfa 182

[8] İbn Mâce, Ticâret, 6 - Dârimî, Büyû', 12 / Hadislerle İslâm Cilt 5 Sayfa 113

[9] Mutaffifîn, 83/1-4. - Rahmân, 55/8-9. - Şuarâ, 26/181-182. / Hadislerle İslâm Cilt 5 Sayfa 112

[10] Müslim, Îmân, 164.

[11] Dârimî, Büyû', 10; Hadislerle İslam, c. 3, s. 507.

[12] Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı; onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için, Kureyş de, kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsin. ﴿106:1-4﴾

koyun gütmüştür." Sahâbîler, "Siz de mi ey Allah'ın Resûlü?" diye sorduklarında, "Evet, ben de Mekkelilere ait koyunları belli bir ücret karşılığında güttüm.[13]" cevabını vermiştir. Efendimiz, böylelikle çalışmanın küçültücü bir şey olmadığını göstermiştir. Çobanlık, sürüyü korumak, otlak bulmak, kaybolan hayvanı aramak gibi sabır ve sorumluluk isteyen bir iştir. Bazı İslâm âlimleri, peygamberlerin çobanlık yapmasının hikmetlerinden biri olarak bunun insanları yönetmeye hazırlayan bir tecrübe olduğuna dikkat çekmişlerdir. Zira dağınık bir sürüyü bir arada tutmayı öğrenen kimse, ileride insanların farklı karakterleriyle de daha sağlıklı ilişki kurabilir.

Hz. Muhammed'in (sav) küçük yaşta ücret karşılığında çalışması, İslam'ın emek anlayışı açısından ayrıca önemlidir. Resulullah Efendimiz hazır bir servetin gölgesine sığınmamış, emek vermiştir. Nitekim çalışmayı teşvik eden pek çok sözü vardır. Bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir lokma yememiştir.[14]" Zübeyr b. Avvâm'dan (ra) nakledilen bir başka hadiste ise insanlardan istemek yerine çalışmanın daha faziletli olduğunu ifade etmiştir: "Sizden birinizin urganını alıp (dağa gitmesi), sırtında bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır.[15]"

Gençlik yıllarına gelindiğinde Hz. Muhammed (sav), Mekke'nin canlı ticaret ortamının içinde yer almaya başlamıştı. Tüccarlar, Yemen'den çeşitli mallar getiriyor; Şam taraflarına ise Arap yarımadasının ürünlerini götürüyorlardı. Bu yolculuklar haftalar, hatta aylar sürebiliyor; çöl şartları, saldırı tehlikeleri ve ticari riskler sebebiyle ciddi tecrübe gerektiriyordu. Hz. Peygamber, amcası Ebû Tâlib ile birlikte katıldığı ticaret seferleriyle[16] bu dünyanın içinde yetişti. Bu yolculuklar ona farklı toplumları tanıma ve ticareti yakından öğrenme fırsatı verdi. İnsanlar genç yaşlarından itibaren mallarını Hz. Peygamber'e emanet eder, anlaşmazlıklarda hakemliğine başvururdu. Mekkeliler ona "el-Emîn"[17], yani "güvenilir kişi" demişlerdi. Özsağır'a göre, sağlıklı piyasaların en önemli sermayelerinden biri güvendir[18]. Güven olmayan yerde ticaret zorlaşır, güven olan yerde daha rahat ilerler. Resûlullah'ın kazandığı güven soyut kalmamış, bu güven Hz. Hatice ile yollarının kesişmesini sağlamıştır.

Mekke'nin saygın ve varlıklı tüccarlarından biri olan Hz. Hatice, ticari işlerini yürütmek üzere güvenilir kimselerle çalışırdı. Hz. Muhammed'in dürüstlüğü ve güzel ahlâkı kendisine ulaşınca[19] mallarını Şam'a götürmesi için ona teklif sundu. Teklifi kabul eden Peygamberimiz Hz. Hatice'nin sermayesiyle yaptığı ticaret seferini başarıyla tamamladı. Hz. Hatice'nin hizmetinde bulunan Meysere'nin anlattıkları[20] da onun üstün ahlâkına işaret etmişti.

---

[13] Buhârî, İcâre, 2 / Hadislerle İslâm, c. 5, s. 40.
[14] Buhârî, Büyû', 15 / Hadislerle İslâm, c. 1, s. 648.
[15] Buhârî, Zekât, 50 / Hadislerle İslâm, c. 5, s. 35.
[16] ETHEM RUHİ FIĞLALI, "EBÛ TÂLİB", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-talib (10.09.2026).
[17] Kanbaz, İ. (2022). HZ. PEYGAMBER'İN KİŞİLİĞİNİN TEMEL BİR BİLEŞENİ OLARAK EL-EMÎN SIFATI. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31, 1-13.
[18] Özsağır, A. (2007). *Ekonomide güven faktörü*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6(20), 46-62.
[19] Güzel, A. (2012). "Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le Evliliği, Çocukları ve Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme". İSTEM, 19, 57-100, s. 64.
[20] Şimşek, M. (2022). "Nübüvvet Öncesi Hz. Peygamber'in Bilgi Zemini", s. 73.

Hz. Peygamber'in çalışma ahlâkında öne çıkan kavramlardan biri de ihsandır. İhsan,[21] bir işi Allah'ın huzurunda olma bilinciyle en güzel şekilde yerine getirmektir. İhsan, dış denetimden önce vicdan denetimini esas alır**.** Asıl değerli olan şey yapılan işin helâl olması ve dürüstçe yapılmasıdır. Hz. Peygamber kazancı kadar harcamayı ahlâkî bir mesele olarak görmüştür. Ona göre "*zenginlik, mal çokluğu değildir; asıl zenginlik, gönül tokluğudur*".[22]

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in hayatı, İslâm'ın çalışma anlayışını ortaya koymaktadır. İslam'ın hedeflediği ekonomik düzen, güvenli ve adil bir topluluktan oluşmaktadır. Her alanda olduğu gibi burada da önemli olan Allah'ın razı olacağı şekilde yaşamaktır. Hz. Peygamber'in çalışma hayatı, bize neyi nasıl kazanacağımızı ve kazancımızın bizi nasıl daha iyi bir insan hâline getireceğini öğretir. Başarı, Allah'ın rızasına uygun bir hayat yaşamakta aranmalıdır. Böyle bir iktisat anlayışı Müslümana en yakışandır.

Kaynakça

Algül, H. (1996). *Mescid-i Kubâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-kuba#1

Azizova, E. (2007). *Hz. Peygamber döneminde çalışma hayatı ve meslekler*. Marmara Universitesi (Turkey).

Bulut, M. (2020). *Medeniyet Ve İktisat*. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 16(59), 96-137.

Çağrıcı, M. (2000). *İhsan*. TDV İslâm Ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/ihsan--iyilik

Çakırtaş, M. (2020). *Hz. Peygamber Dönemi Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı. MEYAD Akademi*, *1*(2), 182-200.

Fığlalı, E. R. (1994). Ebû Tâlib. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 10, ss. 237–238). https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-talib

Güzel, A. (2012). *Hz. Hatice'nin Hz.Peygamber'le Evliliği, Çocukları Ve Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme.* İSTEM, 19, 57-100.

Hadislerle İslam (https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/)

Kanbaz, İ. (2022). *Hz. Peygamber'in Kişiliğinin Temel Bir Bileşeni Olarak El-Emîn Sıfatı.* Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31, 1-13.

Kaya, N. (2017). *Medine tarihçisi Semhûdî (ö.911/1506) ve Vefâü'l-Vefâ adlı eseri* (Tez No. 481419) [Yüksek lisans tezi, MARMARA ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.

Özsağır, A. (2007). *Ekonomide güven faktörü. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 46-62.

Şimşek, M. (2022). Nübüvvet öncesi Hz. Peygamber'in bilgi zemini. İçinde *Hz. Peygamber'in Çocukluğu ve Gençliği* (ss. 72–74). SAMER Yayınları.

Tüysüz, C. & Hıra, Z. (2018*). Hz. Muhammed Döneminde Medine'de İktisadi Hayat*. *Journal of Turkish Research Institute*, (63), 447-484.

[21] Çağrıcı, M. (2000). 'İhsan'. TDV İslâm Ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/ihsan--iyilik (10.09.2026).

[22] Buhârî, Rikâk, 15; Müslim, Zekât, 120.

Yasin ÇAKIREL

Kimi Tatlı Peşinde, Kimininse Tuzu Yok

Başlıktaki sözler bir çoğumuzun bildiği bir Barış Manço şarkısında geçiyor: Halil İbrahim Sofrası. Bu yazı vesilesiyle bir kez daha dinlemeye davet edeyim sizleri. Zira bu şarkı alnının teri, bileğinin -ve bu çağda zihninin- emeği ile kazanan insanları anlatıyor bize.

"Yıllardır sürüp giden bir pay alma çabası
Topu topu bir dilim kuru ekmek kavgası
Bazen durur bakarım bu ibret tablosuna
Kimi tatlı peşinde, kimininse tuzu yok.

Alnı açık, gözü toklar buyursunlar baş köşeye
Kula kulluk edenlerse ömür boyu taş döşeye
Nefsine hâkim olursan kurulursun tahtına
Çalakaşık saldırırsan ne çıkarsa bahtına
Halat gibi bileğiyle, yayla gibi yüreğiyle
Çoluk çocuk geçindirip haram nedir bilmeyenler
Buyurun siz de buyurun, buyurun dostlar buyurun"

İktisat etmeyi, yetinmeyi, helal ile geçinmeyi ne güzel anlatmış ozan diliyle Barış abi değil mi? Rahmetli Alev Alatlı, bir devri incelerken, anlamaya çalışırken, o devrin sanatını, şarkılarını da incelemek gerekir derdi. Barış Manço'nun şarkısına bu helal bilinci işlemiş. İnsanın yiyeceği bir lokma, giyeceği bir hırka iken niye bunca aç gözlülük? Başka bir konuşmasında ise "her yasal olan helal değildir" diyor Alev Alatlı. Evet yasal ama helal değil. Çünkü içerisinde kul hakkı var, yetim hakkı var, aşırı zenginleşme var.

Yıllardır etik, kurumsal yönetim, eleştirel yönetim dersleri anlatıyorum. Bu dersleri anlatırken örnek olay bulmakta -maalesef ki- hiç zorlanmıyorum. İnsanoğlunun hırsına ve açgözlülüğüne mağlup olup da yapmış olduklarından şirketler batıyor, başka insanlar mağdur oluyor. Bize de derslerde anlatmak için yeni yeni örnekler çıkıyor.

İktisat kavramının ruhunda haddi aşmamak, aşırıya gitmemek, dengeli ve mutedil olmak var iken, hırs kavramında ise bir şeyi elde etmek için önüne geçilemez derecede kuvvetli istek var[23]. Bir başka anlamı ise öfke ve kızgınlık. Yani hırs ile iktisat birbirinin zıddını gerektiriyor. İnsanoğlu hırsının kurbanı oldukça, mutedil olmaktan, iktisatlı olmaktan uzaklaşıyor. Nitekim hem iş dünyasında hem de kişi olarak kendi hayatımızda bunun örneklerini görmek mümkün.

Önce bir sistem eleştirisi yapalım sonra da kişi olarak çuvaldızı kendimize de batıralım. Zira iktisatlı olmak, haddi aşmamak hele hele bu zamanda hiç öyle kolay bir şey değil. Çünkü sistem bizden daha çok harcamamızı talep ediyor. Anne babalara soralım da söylesinler: Çocuklarının elinden tutup yolda yürürlerken en çok zorlandıkları şey nedir? Birçoğu çocuklarının bunaltan istekleri olduğunu söyleyecektir. Çünkü çocuk gördüğü her şeyi almak

[23] Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İlhan Ayverdi. Kubbealtı Lugati. 4. Baskı. İstanbul.

ister. Onun için her eşya cazip hale getirilmiştir, rengarenktir, albenilidir. Çocuklarının isteklerinden bunalan anne babalar bir süre sonra pes eder, istenilen şeyleri almaya başlar. Fakat bu isteklerin sonu gelmez, gelmeyecektir de, çünkü "alma" eyleminin bizzat kendisi bir hedef haline getirilmiştir.

Zaruri ihtiyaçları almak için çocuğunuzla girdiğiniz bir kırtasiyeden, anlamsız, işlevsiz, bir iki kez oynandıktan sonra bir kenara atılacak şeylerle çıktığınızı hatırlayın. İşin ilginç tarafı, bir sonraki gidişimizde aynı ürünün farklı bir rengini farklı bir şeklini isteyecektir çocuğumuz. Çünkü alma eylemi bir bağımlılığa, kısa süreli bir dopamin yüklemesine ve adeta bağımlılığa dönüşmüştür.

Elimizdeki akıllı telefonlar ve diğer elektronik cihazların üreticiler tarafından bilerek ve isteyerek yavaşlatıldığını duymuş muydunuz? Her yeni yazılım güncellemesi bir önceki modeli yavaşlatıyor ve ortalama 3-4 yıl içerisinde telefonunuz artık kullanılamaz hale geliyor. Bununla da bitmedi şirketler için harika bir fırsat ortaya çıktı: Satılan ürün ve yazılımın abonelik sistemi ile çalışması. Yani aldım bitti gitti, bu benim diyeceğimiz ürünlere sahip değiliz artık. Aylık olarak abonelik adı altında kullanım vergisi ödüyoruz her ürün için. Kısacası sistem bizi harcamaya ve daha çok harcamaya teşvik ediyor.

Modernizme bir tepki olarak doğan eleştirel teori her ne kadar Marksist bir zemine otursa da insanlığın modernizmin uzantıları olan aydınlanma, bilimcilik, hümanizm, pozitivizm ve sekülerizm ile beklenen refahı sağlamadığını söylüyor ve ciddi bir kapitalizm eleştirisi yapıyor. İki dünya savaşının bu sistemin -ve insanoğlunun açgözlülüğünün- bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunuyor. Üstüne üstlük 90'lı yıllardan itibaren şirket skandalları her geçen yıl artarak devam ediyor. İşletme okullarının müfredatları güncellenip, etik dersleriyle doldurulmasına rağmen neden bu gidiş geriye çevrilemiyor? Cevap insanın açgözlülüğünde mi gizli? Haddi aşmasında mı? Hudut bilmemesinde mi?

Sistemi eleştirdik ama bu kolay olanı. Peki biz insan olarak neler yapıyoruz? Had ve hudut biliyor muyuz? İktisadın ruhuna uygun davranmaktan bizi uzaklaştıran, hırsımıza kurban eden, helal olmayan kazançlara bizi yönlendiren araçlara karşı ne kadar direnebiliyoruz? İktisat etmenin diğer anlamı olan tasarruflu olmak. O da bir hudut bilme meselesi. Kanaat etmek de öyle. Rızkını kazanmak için gayret ve sa'y gerekiyor. Bunun için de sabır gerekiyor. Sabırla birlikte şükür gerekiyor. Kavramlarımıza bakar mısınız? İktisat, gayret, rızık, sa'y, kanaat, sabır, şükür. Bunlar bize yabancı kavramlar değil. Bizim kavramlarımız. Medeniyetimizin kavramları. Bunun tersi ise bizim lügatimizde yok. Yani hırs, tembellik, savurganlık, cimrilik. Bunları medeniyetimiz kötü kabul ediyor.

Sakın yanlış anlaşılmasın, zenginliğe bir itirazım yok, savurganlığa ve israfa, alma dürtüsüne karşı koyamamaya itiraz ediyorum. Mal mülk açısından zengin olmak kötü bir şey değil. Zor olduğunu biliyorum. Her yıl değiş(tiril)en moda nedeniyle yeni renklerde, yeni stillerde ve modellerde ürünler almaya mecbur hissettiriliyoruz. Ancak canının her istediğini almak, her istediğini yemek – hatta bahsimiz dışında ama her istediğini söylemek de- israftır.

Tasarruf etmeye davet eden insanlara sosyal medyada verilen cevaplara bakıyorum. Bir daha mı dünyaya geleceğiz sanki diyorlar. Evet bir daha dünyaya gelmeyeceğiz. Zaten bu sebeple iyilik yapmak ve iyiliği çoğaltmak zorundayız. Tasarruflarımızın bir kısmını paylaşmalı,

iyiliği teşvik etmeli, fakiri fukarayı gözetmeliyiz. Böyle iman ediyoruz. Aksi halde başımıza gelenleri görüyoruz, yaşıyoruz.

Ercan Kesal'ın bir konuşmasına denk gelmiştim. Şöyle diyordu hatırladığım kadarıyla: "Bence dünyadaki bütün suçları hırsızlıkla açıklayabilirsiniz. Birini öldürdüyseniz, onun canını çalıyorsunuz. Birine verdiğiniz sözü tutmamışsanız, onun güvenini çalıyorsunuz. Birine ihanet etmişseniz, onun sadakatini çalıyorsunuz. Bu yüzden çok büyük bir günah bence. Cömertlik ise bunun tam tersi, panzehri. Zaman konusunda cömert olacaksın, para konusunda cömert olacaksın, yardım konusunda da cömert olacaksın. Dünya zaten kendini sakınanlar çağı olmuş. Hayır demeyi öğren, kendini sev, sürekli bu dayatılıyor. Sürekli aslında cimrilik nakşoluyor, cimri ol! Sevdiğine de cimri ol, arkadaşına da cimri ol, çalıştırdığın işçine de cimri ol. Ne yapacağım cimri olup da? Sana daha çok şey kalsın!"

Ne güzel özetlemiş çağımızı değil mi? Başkalarına karşı cimri olmayı öğütleyen bir çağda yaşıyoruz. "İnsanları sevmiyorum" söyleminin hemen satın alındığı bir dönemden geçiyoruz. Hayır sevgili okur! Sevmeden insan olunmaz, paylaşmazsak insan kalınmaz, kazanma hırsına kapılarak, cimrilikle, haddini bilmeden onurlu yaşanmaz. O zaman son sözü yine Barış Abimize bırakalım:

"Barış der, her bir yanı altın, gümüş, taş olsa
Dalkavuklar etrafında el pençe divan dursa
Sapa, kulba, kapağa itibar etme dostum
İçi boş tencerenin bu sofrada yeri yok
Para, pula, ihtişama aldanıp kanma dostum
İçi boş insanların bu dünyada yeri yok"…

Abdüsselam SAĞIN

Maddeden İtibara, Araçtan Amaca: Paranın Tarihsel Evrimi

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca iktisadi faaliyetlerin merkezinde yer alan para, salt teknik bir değişim aracı veya muhasebe birimi olmanın çok ötesinde toplumsal, siyasal ve ahlaki ilişkilerin belirleyicisidir. Ana akım iktisadi paradigma, parayı piyasa mekanizmasının kendiliğinden doğurduğu, trampa (takas) güçlüklerini aşmak amacıyla rasyonel aktörler tarafından icat edilmiş "tarafsız" bir kolaylaştırıcı olarak sunma eğilimindedir.[1] Oysa paranın ortaya çıkışı, kurumsal formları ve tarihsel dönüşümü; egemen iktidar odaklarının, devlet aygıtının, borç ilişkilerinin ve nihayetinde kapitalist üretim tarzının ihtiyaçlarıyla doğrudan şekillenmiştir.[2] Geleneksel mal paralardan madeni sikkelere, temsili kâğıt paralardan modern kaydi ve dijital/kripto formlara uzanan bu serüven, paranın maddeden soyutlanması sürecini yansıtırken aynı zamanda toplumsal kaynakların denetiminin nasıl merkezileştiğini de gözler önüne sermektedir.[3]

Kapitalist üretim tarzı, parayı gerçek iktisadi faaliyetlerin yalnızca bir yansıtıcısı olmaktan çıkarıp bizzat kendisi üzerinden kâr ve rant üretilen bir metaya dönüştürmüştür. Klasik ve neoklasik yaklaşımların "paranın peçesi" anlayışıyla görünmez kılmaya çalıştığı bu ontolojik dönüşüm; paranın servet biriktirme, finansal spekülasyon ve faiz aracılığıyla bir tahakküm mekanizmasına evrilmesine yol açmıştır.[4] Bu çalışma, paylaşılan literatür temelinde paranın tanımını ve kuramsal doğasını irdelemeyi, mal paradan kripto paralara kadar uzanan tarihsel serüvenini özetlemeyi ve bu süreç boyunca paranın kapitalist sistem içerisindeki metalaşmasını ve ortaya koyduğu yapısal çelişkileri eleştirel bir perspektifle tartışmayı amaçlamaktadır.

Paranın Tanımı, Doğası ve Kuramsal Yaklaşımlar

İktisat literatüründe para genel olarak; değişim aracı olma, değer ölçüsü ve hesap birimi vazifesi görme, değer saklama aracı olma ve nihayetinde borçların ertelenmiş ödemelerini tasfiye etme işlevlerini gören her türlü nesne veya kayıt olarak tanımlanır.[5] Ancak paranın yalnızca bu işlevsel listeyle tanımlanması, onun ontolojik ve kurumsal kökenini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu noktada iktisadi düşünce tarihi, iki ana akım eksen etrafında kutuplaşmıştır: Metalist/metacı yaklaşım ve nominalist/devletçi-kredi yaklaşımı.[6]

Ortodoks (ana akım) ya da metalist yaklaşım; paranın kökenini bireysel mübadelelerdeki çifte tesadüf maliyetlerini azaltma çabasına bağlar. Bu anlayışa göre piyasada en likit ve taşınabilir mal zamanla kendiliğinden genel kabul görmüş ve nihayetinde altın veya gümüş gibi kıymetli madenler "para" haline gelmiştir.[7] Ancak Georg Friedrich Knapp ve Alfred Mitchell Innes gibi düşünürlerin geliştirdiği heterodoks (alternatif) para teorileri bu anlatıyı kökten reddeder. Knapp'ın ortaya koyduğu "Devlet Para Teorisi"ne (Chartalism) göre para, piyasanın kendiliğinden doğurduğu bir meta değil, devletin vergi ve yükümlülükleri kabul etmek üzere belirlediği yasal bir ödeme aracıdır.[8] Para, maddesinden bağımsız olarak hukuki bir yetkiyle var olur. Innes ise kredi para teorisinde paranın özünün fiziksel bir maden değil, toplumsal bir borç-alacak ilişkisi olduğunu ileri sürer.[9]

Paranın tanımına yönelik bir diğer temel ayrım ise ana akım kapitalist iktisat ile geleneksel ve İslami iktisat düşüncesi arasında belirginleşir. Kapitalist modelde para, diğer mallar gibi arz ve talebe göre piyasada kiralanabilen, alınıp satılabilen ve zaman değeri (faiz) üzerinden kendi kendini üreten bir metaya dönüştürülmüştür.[10] Buna karşın İslami iktisat düşüncesi paranın bizatihi bir fayda veya içsel kullanım değeri olmadığını savunur. Para kendi başına bir meta değil; malların ve hizmetlerin değişimine aracılık eden adil bir ölçü birimidir.[11] İbn Haldun ve Gazzâlî gibi klasik düşünürlerin de vurguladığı üzere para, bir aynaya benzer; kendisi renksizdir ancak diğer varlıkların değerini yansıtır. Paranın bizatihi kâr sağlayan bir meta haline getirilmesi, onun değer ölçme ve adalet işlevini bozar.[12]

Trampadan Kripto Paraya: Paranın Tarihsel Dönüşümü

İnsanlığın iktisadi örgütlenmesindeki değişimler, paranın fiziksel ve kurumsal formunu doğrudan belirlemiştir. Bu tarihsel serüven kabaca mal paralardan madeni paralara, ardından kâğıt ve kaydi paralara, son olarak da dijital ve kripto varlıklara uzanan kesintisiz bir soyutlaşma sürecidir.[13]

İlk çağlarda mübadele ihtiyacı; deniz kabukları, tuz, tahıl, sığır, kumaş gibi doğrudan kullanım değeri veya genel kabul görmüş içsel değeri olan "mal paralar" (meta para) aracılığıyla karşılanmıştır.[14] Ancak mal paraların homojen olmaması, dayanıklılıklarının sınırlı oluşu, taşınma ve bölünme zorlukları, piyasaların genişlemesiyle birlikte daha standart araçların aranmasına yol açmıştır.[15] Bu arayışın sonucu olarak M.Ö. 7. yüzyılda Lidyalılar tarafından elektrum (altın-gümüş alaşımı) madeninin belirli bir ağırlık ve saflık standardında damgalanmasıyla ilk sikke (madeni para) tedavüle girmiştir.[16] Sikkenin icadı, hükümdarın mührüyle değerin garanti altına alınması anlamına geldiğinden paranın devlet gücüyle meşrulaşmasının dönüm noktasıdır. Orta Çağ boyunca altın (dinar) ve gümüş (dirhem) paralar, dünya ticaretinin ana omurgasını oluşturmuştur.[17] İslam coğrafyasında da Hz. Ömer devrinden itibaren Sasani ve Bizans sikkeleri kullanılmış; Emeviler döneminde Abdülmelik b. Mervan tarafından ilk tam İslami sikkeler darbedilerek parasal egemenlik tahkim edilmiştir.[18] Osmanlı İmparatorluğu'nda ise kuruluş döneminden itibaren akçe sistemiyle başlayan parasal rejim, yüzyıllar boyunca gümüş ve altın standartlarının karmaşık bir dengesi üzerinden yürütülmüş, mali kriz anlarında tağşiş (sikkedeki kıymetli maden oranının düşürülmesi) bir iç borçlanma aracı olarak kullanılmıştır.[19]

Maden miktarının dünya ticaret hacmindeki artışa yetişememesi ve değerli metallerin taşınmasındaki güvenlik riskleri, "temsili para" ya da kâğıt paranın doğuşunu tetiklemiştir.[20] İlk olarak Çin'de Tang ve Song hanedanlıklarında ortaya çıkan kâğıt senetler, Batı'da kuyumcuların emanet makbuzlarının (banknot) ciro edilip dolaşıma sokulmasıyla kurumsallaşmıştır.[21] Zamanla bu özel borç senetleri merkez bankalarının tekeline devredilmiş ve kâğıt para devlet güvencesiyle kanuni ödeme aracı haline gelmiştir.[22] 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında hâkim olan Klasik Altın Standardı, tedavüldeki kâğıt paraların belirli bir oranda fiziki altına çevrilebilmesini garanti etmiştir.[23]

Ancak Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın getirdiği devasa kamu harcamaları bu standardı sürdürülemez kılmıştır. 1944 Bretton Woods Anlaşması ile Amerikan Doları altına endekslenmiş ($35 = 1 ons altın), diğer dünya para birimleri ise dolara bağlanmıştır.[24] 1971 yılına gelindiğinde ABD Başkanı Richard Nixon'ın doların altına konvertibilitesini tek taraflı olarak kaldırması ("Nixon Şoku"), dünya para tarihinde radikal bir kırılma noktası olmuştur.[25]

Bu tarihten itibaren dünya ekonomisi, hiçbir fiziksel karşılığı bulunmayan, tamamen devletin yasal zorlayıcı gücüne ve güvene dayanan "itibari para" (fiat money) çağına kesin olarak girmiştir.[26] 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyıl ise teknolojinin gelişimiyle paranın maddesizleşmesini hızlandırmıştır. Kredi kartları, elektronik fon transferleri (EFT), banka mevduatları gibi "kaydi ve elektronik paralar", parayı fiziksel banknotlardan ekrandaki veri girişlerine indirgemiştir.[27] 2008 Küresel Finans Krizi'nin hemen ardından Satoshi Nakamoto takma adlı kişi veya grup tarafından ilan edilen Bitcoin ise blokzincir teknolojisiyle merkeziyetsiz, eşler arası (P2P) ve egemen devletlerin denetimi dışındaki ilk "kripto para" prototipini ortaya çıkarmıştır.[28] Kripto paralar, paranın tanımı, ihraç tekeli ve değeri konusundaki yüzyıllık teorik kabulleri yeniden tartışmaya açmıştır.[29]

Finansallaşma, Borçlanma Süreci ve Kapitalist Sistemin Eleştirisi

Paranın fiziksel bir metadan (altın/gümüş) tamamen itibari ve kaydi bir forma evrilmesi, kapitalist üretim tarzının genişlemesiyle organik bir paralellik taşır. Karl Marx'ın berrak biçimde formüle ettiği üzere basit meta dolaşımında süreç **Meta – Para – Meta (**$M - P - M$**)** döngüsüyle işler; burada paranın rolü farklı kullanım değerlerine sahip metaların değişimini sağlamaktır. Oysa kapitalist birikim sürecinde bu döngü tersine dönerek **Para – Meta – Daha Fazla Para (**$P - M - P'$**)** formunu alır.[30] Bu dönüşümle birlikte paranın kullanım değeri geri plana itilmiş, paranın kendisi salt artı-değer ve sermaye biriktirme aracına dönüşmüştür.[31]
Kapitalist finans sisteminin merkezinde yer alan kısmi rezerv bankacılığı (fractional reserve banking), paranın niteliğini kökten değiştirmiştir. Günümüz kapitalist ekonomilerinde dolaşımdaki paranın ezici bir çoğunluğu merkez bankalarının bastığı fiziki banknotlardan değil, ticari bankaların kredi açma yoluyla "yoktan var ettiği" (ex nihilo) kaydi paradan ibarettir.[32] Bankalar, kasalarında tuttukları rezervin katbekat fazlasını kredi olarak genişletmekte; bu süreç her yeni kredinin yeni bir mevduat oluşturması prensibine dayanmaktadır. Dolayısıyla modern dünyada para demek, doğrudan doğruya "borç" demektir.[33] Bu borca dayalı para sistemi (debt-based monetary system), kapitalist ekonominin en temel yapısal açmazlarından biridir. Sistem şu kaçınılmaz kural üzerine kuruludur: Bankacılık sistemi yalnızca anapara kadar kredi açar, ancak geri ödeme anapara artı faiz üzerinden talep edilir.[34] Piyasadaki toplam para miktarı sadece anaparadan ibaret olduğuna göre, tüm borçların ve faizlerinin aynı anda geri ödenmesi matematiksel olarak imkânsızdır. Borçluların iflas etmemesi ve sistemin çökmemesi için sürekli olarak daha fazla borç (kredi) var edilmesi, yani para arzının kesintisiz büyümesi zorunludur.[35] Bu mekanizma ise kapitalist ekonomiyi hem sürekli büyüme bağımlılığına mahkûm etmekte hem de periyodik likidite krizlerine, servet transferlerine ve enflasyonist baskılara açık hale getirmektedir.[36]

Faiz mekanizması, paranın tarafsız bir araç değil, aksine gelir dağılımını bozan en etkili kapitalist aygıt olduğunu kanıtlar. Paranın zaman içinde risksiz biçimde faiz getirisi sağlaması, sermaye sahiplerine reel üretime ve emeğe doğrudan katılmaksızın artık-değerden pay alma imkânı tanır.[37] İslami iktisat düşüncesinin faizi (riba) kesin bir dille yasaklamasının temel rasyoneli de tam olarak buradadır: Para, spekülatif bir kazanç unsuru veya emek harcamadan servet artırma vasıtası olamaz; o yalnızca gerçek risk, kâr ve zararın paylaşıldığı reel ekonomik girişimlerle değer kazanmalıdır.[38] Kapitalizmin faiz odaklı kurumsal mimarisi ise borç yükünü hanehalklarının ve gelişmekte olan toplumların sırtına yüklerken, finans kapitali orantısız biçimde ödüllendirmektedir.[39]

Modern kapitalizmin ulaştığı aşama olan finansallaşma, parayı reel üretimden tamamen koparmıştır. Bretton Woods'un çöküşünden sonra serbest dalgalı kur rejimlerine geçilmesi, döviz kurlarının ve türev ürünlerin bizzat birer spekülasyon aracına dönüşmesine zemin hazırlamıştır.[40] Döviz piyasalarında (Forex) veya türev piyasalarda dönen trilyonlarca dolarlık günlük işlem hacminin yalnızca çok küçük bir yüzdesi reel mal ve hizmet ticaretine dayanmakta; geriye kalan devasa hacim ise tamamen paranın para doğurmasına dayalı spekülatif köpüklerden oluşmaktadır.[41] Bu durum, küresel düzeyde kırılgan finansal balonların patlamasına ve bedelini işsizlik, yoksulluk ve kemer sıkma politikalarıyla toplumun alt katmanlarının ödediği krizlerin süreklilik kazanmasına neden olmaktadır.[42]

Yeni Formlar ve Gelecek Projeksiyonu: Kripto Varlıklar Çıkış Yolu mu?

Kapitalist para sisteminin enflasyonist politikalarına, merkez bankalarının sınırsız itibari para basımına ve ticari bankaların borç tekelinde tuttuğu finansal oligarşiye bir tepki olarak ortaya çıkan Bitcoin ve kripto para birimleri, ilk etapta devrimci bir kurtuluş vaadiyle sunulmuştur.[43] Kripto paraların arkasındaki felsefe, merkezi otoritelere (devletlere ve merkez bankalarına) duyulan güven gereksinimini ortadan kaldırıp bunun yerine şeffaf matematiksel algoritmaları ve dağıtık defter yapılarını ikame etmektir.[44] Arzının belirli bir sınırla (örneğin Bitcoin için 21 milyon adet) sınırlandırılmış olması, itibari paralardaki keyfi enflasyonist genişlemeye karşı bir alternatif olarak kurgulanmıştır.[45]

Nitekim İslami iktisat ve alternatif finans çevrelerinde de kripto paraların, konvansiyonel kapitalist para sisteminin yol açtığı asimetrik enformasyon sorununu azaltma, faizli bankacılık hegemonyasının dışına çıkma ve ülkelerin bağımsız para politikaları yürütmelerine zemin hazırlama potansiyeli tartışılmıştır.[46] Eşler arası doğrudan işlem olanağı, paranın üçüncü taraf finansal aracıların tekelinden kurtarılması yönünde önemli bir teorik kapı aralamıştır.

Ancak uygulamadaki gerçeklik, kripto paraların da hızla kapitalist piyasa mekanizmalarının ve finansal spekülasyonun ağına çekildiğini göstermektedir. Bugün kripto para piyasaları büyük ölçüde gündelik mübadelelerin yapıldığı istikrarlı bir değer ölçüsü veya değişim aracı olmaktan uzaktır; aksine aşırı volatilite (dalgalanma) sergileyen, dev spekülatörlerin (piyasa tabiriyle balinaların) fiyat hareketlerini yönlendirdiği küresel bir spekülatif varlık sınıfına dönüşmüştür.[47] Paranın en temel vasfı olan istikrarlı bir "hesap birimi" olma kabiliyetini taşımayan bir varlığın gerçek anlamda paranın yerini alması güç görünmektedir.[48]

Bunun yanı sıra ulus-devletler ve uluslararası finansal aktörler parasal egemenliklerini bırakmaya niyetli değildir. Kripto paraların merkeziyetsiz vaadine karşılık devletlerin geliştirdiği yanıt, Merkez Bankası Dijital Paraları (CBDC) olmuştur.[49] CBDC projeleri, kripto paraların sunduğu teknolojik altyapıyı kullanarak parayı daha da merkezileştirmeyi, her türlü parasal hareketi izlenebilir kılmayı ve itibari para tekelini dijital çağda tahkim etmeyi hedeflemektedir.[50] Dolayısıyla kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkileri sorgulanmadığı müddetçe, paranın teknolojisinin değişmesi (kâğıttan çipe, çipten blokzincire geçiş) onun tahakküm ve birikim aracı olma niteliğini kendiliğinden ortadan kaldırmamaktadır.

Sonuç

Paranın tarihsel seyri, insanın iktisadi ilişkileri basitleştirme ihtiyacından doğan masum bir araçtan, toplumları ve kaynakları yöneten devasa bir ontolojik (varoluşsal) güce dönüşümün öyküsüdür. Mal paralardan sikkelere, temsili kâğıt paralardan hiçbir maddi karşılığı olmayan itibari paralara ve nihayetinde dijital/kripto kodlara uzanan bu serüven, paranın giderek fiziksel dünyadan koparak soyutlaştığını göstermektedir.

Bu soyutlaşma süreci, kapitalist sistem içerisinde paranın gerçek amacından saptırılmasıyla sonuçlanmıştır. Paranın değer ölçüsü ve mübadele vasıtası olma niteliği; kısmi rezerv bankacılığı, borca dayalı para arzı/varedilmesi ve faiz mekanizması eliyle aşındırılmış; para kendi başına alınıp satılan, spekülasyonu yapılan ve sınırsız servet temerküzüne hizmet eden bir tahakküm aracına dönüşmüştür. Ne merkez bankalarının karşılıksız itibari para basma tekeli ne de piyasanın spekülatif heveslerine teslim olan kripto para çılgınlığı, adil bir parasal düzen kurma sorununu çözebilmiştir.

Paranın yeniden adil bir paylaşıma ve reel refaha hizmet edebilmesi; onun bir meta ve spekülasyon nesnesi olmaktan çıkarılıp reel üretim, emek, risk paylaşımı ve toplumsal ahlak ekseninde yeniden tanımlanmasıyla mümkündür. Kapitalizmin borç ve faiz kıskacındaki parasal mimarisi radikal bir ahlaki ve yapısal eleştiriye tabi tutulmadığı sürece, paranın formundaki dijital dönüşümler yapısal krizleri ve eşitsizlikleri derinleştirmekten başka bir sonuç üretmeyecektir.

Dipnotlar

[1]: Kemal Coşkun ve Semih Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", *Accounting and Financial History Research Journal*, sy. 25 (2023): 86-87; Yahya Ayyıldız ve Murat Arısal, "Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak", *İşletme Araştırmaları Dergisi* 15, sy. 3 (2023): 1869-1870.

[2]: Yılmaz Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme: GF Knapp ve AM Innes'in Katkıları", *Telakki Sosyal Bilimler Dergisi* 5, sy. 8: 74-76; Murat Arısal, "Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak", (2023): 3-5.

[3]: Halilibrahim Gökgöz ve Tuğrul Kandemir, *Trampadan Kripto Paraya* (Nobel Bilimsel Eserler, 2023), 12-15; Bekir Elmas ve Salih Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi: Fiziki Paradan Kripto Paraya", *Accounting and Financial History Research Journal*, 2021 Özel Sayı (2021): 254-256.

[4]: Tamer Yardım, "İslam İktisat Düşüncesinde Para: Tarihi, Gelişimi ve Kripto Paralar" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021), 1-3; İsa Yılmaz, *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz: Gerçeklik, Algı, Kuram, Uygulama* (Small Business Institute, 2025), 102-104.

[5]: Arif Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi? Paranın Tarihi, Özellikleri ve İşlevleri Çerçevesinde Bir İnceleme", *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies* 5, sy. 12 (2026): 212-214; Murat Fidan, Sekan Dilek ve Ayşegül Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy. 18 (2019): 143-144.

[6]: Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme", 75-78; Ayyıldız ve Arısal, "Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak", 1871-1873.

[7]: Remzi Bulut, "Ekonomide Paranın Tarihçesi ve Kullanımı", *ResearchGate* (t.y.): 2-4; Coşkun ve Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", 87.

[8]: Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme", 79-84.

[9]: A.g.e., 85-92.

[10]: Yardım, "İslam İktisat Düşüncesinde Para" (Doktora Tezi, 2021), 2-3; Tamer Yardım, *İslam İktisat Düşüncesinde Paranın Tarihi Gelişimi ve Kripto Paralar* (Eğitim Yayınevi, 2026), 45-48.

[11]: Cem Korkut, *İslam İktisadında Para: Bakırdan Dijitale* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 22-26; Zeyneb Hafsa Orhan, "İslamiyet, İslam Tarihi ve İslam İktisadı Nokta-i Nazarından Para", *İslam İktisadında Para* (İktisat Yayınları, 2020), 4-7.

[12]: Korkut, *İslam İktisadında Para*, 31-35; Orhan, "İslamiyet, İslam Tarihi ve İslam İktisadı Nokta-i Nazarından Para", 8-10.

[13]: Gökgöz ve Kandemir, *Trampadan Kripto Paraya*, 18-22; Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 255.
[14]: Bulut, "Ekonomide Paranın Tarihçesi ve Kullanımı", 3-5; Coşkun ve Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", 88-89.
[15]: Fidan, Dilek ve Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi", 144-145; Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 213.
[16]: Coşkun ve Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", 89-90; Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 256.
[17]: Seyyit Ali Albayrak, "İslâm Tarihinde Paranın Gelişimi ve Tedavül Eden Para Türleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy. 1: 192-195.
[18]: A.g.e., 196-201; Korkut, *İslam İktisadında Para*, 42-47.
[19]: Halil Sahillioğlu, "Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme-1958", (t.y.): 1-15; Hlias Kolovos, "Sevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi", *Mnimon* 21 (1999): 264-266.
[20]: Fidan, Dilek ve Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi", 146-148.
[21]: Bulut, "Ekonomide Paranın Tarihçesi ve Kullanımı", 6-7; Coşkun ve Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", 92-93.
[22]: Fidan, Dilek ve Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi", 149-151.
[23]: Ömer Faruk Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 16, sy. 59 (2020): 196-198.
[24]: A.g.e., 199-201; Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 258.
[25]: Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 201-203; Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 215.
[26]: Coşkun ve Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", 94-95; Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 204.
[27]: Oruç Hami Şener, "ECASH Sisteminde Üretilen Elektronik Paranın (Nakdî) Para Kavramı Bakımından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9 (2007): 457-463.
[28]: Gökgöz ve Kandemir, *Trampadan Kripto Paraya*, 75-80; Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 259-261.
[29]: Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 216-218; Yardım, "İslam İktisat Düşüncesinde Para" (Doktora Tezi, 2021), 110-115.
[30]: Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme", 77-79; Yardım, "İslam İktisat Düşüncesinde Para" (Doktora Tezi, 2021), 2.
[31]: Yardım, *İslam İktisat Düşüncesinde Paranın Tarihi Gelişimi ve Kripto Paralar*, 52-56.
[32]: Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme", 88-91; Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 203-205.
[33]: Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 205-207.
[34]: A.g.e., 206; Abdullah Talha Genç, "Alternatif Finansal Bir Kurum Olarak Karz-ı Hasen Sandıkları", *Banka Dışı Finansal Kuruluşlar* (t.y.): 156-158.
[35]: Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 207-208.
[36]: Yılmaz, *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz*, 105-108; Fidan, Dilek ve Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi", 152-154.
[37]: Yılmaz, *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz*, 108-112; Korkut, *İslam İktisadında Para*, 55-60.
[38]: Orhan, "İslamiyet, İslam Tarihi ve İslam İktisadı Nokta-i Nazarından Para", 12-16; Genç, "Alternatif Finansal Bir Kurum Olarak Karz-ı Hasen Sandıkları", 158-160.
[39]: Yılmaz, *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz*, 113-115.
[40]: Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 202-204; Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 215-217.
[41]: Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 217-219.
[42]: Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 258-259; Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme", 93-95.
[43]: Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 219-221; Gökgöz ve Kandemir, *Trampadan Kripto Paraya*, 82-88.
[44]: Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 260-262; Şener, "ECASH Sisteminde Üretilen Elektronik Paranın Değerlendirilmesi", 468-472.
[45]: Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 221-223.

[46]: Yardım, "İslam İktisat Düşüncesinde Para" (Doktora Tezi, 2021), 1-2; Yardım, *İslam İktisat Düşüncesinde Paranın Tarihi Gelişimi ve Kripto Paralar*, 130-135.
[47]: Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 223-225; Korkut, *İslam İktisadında Para*, 85-90.
[48]: Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 208-210; Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 225.
[49]: Gökgöz ve Kandemir, *Trampadan Kripto Paraya*, 105-112; Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 262-263.
[50]: Korkut, *İslam İktisadında Para*, 92-96; Şener, "ECASH Sisteminde Üretilen Elektronik Paranın Değerlendirilmesi", 480-485.

Kaynakça

- Albayrak, Seyyit Ali. "İslâm Tarihinde Paranın Gelişimi ve Tedavül Eden Para Türleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 26, sy. 1: 190–213.
- Arısal, Murat. "Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak". Marmara Üniversitesi Açık Erişim, 2023.
- Aydın, Yılmaz. "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme: GF Knapp ve AM Innes'in Katkıları". *Telakki Sosyal Bilimler Dergisi* 5, sy. 8: 73–100.
- Ayyıldız, Yahya ve Murat Arısal. "Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak". *İşletme Araştırmaları Dergisi* 15, sy. 3 (2023): 1868–1884.
- Bulut, Remzi. "Ekonomide Paranın Tarihçesi ve Kullanımı". *ResearchGate* (t.y.).
- Coşkun, Kemal ve Semih Yıldırım. "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları". *Accounting and Financial History Research Journal*, sy. 25 (2023): 85–103.
- Elmas, Bekir ve Salih Aydın. "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi: Fiziki Paradan Kripto Paraya". *Accounting and Financial History Research Journal*, 2021 Özel Sayı (2021): 253–264.
- Fidan, Murat, Sekan Dilek ve Ayşegül Esev. "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy. 18 (2019): 141–162.
- Genç, Abdullah Talha. "Alternatif Finansal Bir Kurum Olarak Karz-ı Hasen Sandıkları". *Banka Dışı Finansal Kuruluşlar* (t.y.): 155–165.
- Gökgöz, Halilibrahim ve Tuğrul Kandemir. *Trampadan Kripto Paraya*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2023.
- Güller, Arif. "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi? Paranın Tarihi, Özellikleri ve İşlevleri Çerçevesinde Bir İnceleme". *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies* 5, sy. 12 (2026): 211–227.
- Korkut, Cem. *İslam İktisadında Para: Bakırdan Dijitale*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Orhan, Zeyneb Hafsa. "İslamiyet, İslam Tarihi ve İslam İktisadı Nokta-i Nazarından Para". *İslam İktisadında Para* içinde, 1–23. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.
- Sahillioğlu, Halil. "Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme-1958". *Academia.edu* (t.y.).
- Şener, Oruç Hami. "ECASH Sisteminde Üretilen Elektronik Paranın (Nakdî) Para Kavramı Bakımından Değerlendirilmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9 (2007): 455–490.
- Tekdoğan, Ömer Faruk. "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 16, sy. 59 (2020): 194–211.
- Yardım, Tamer. "İslam İktisat Düşüncesinde Para: Tarihi, Gelişimi ve Kripto Paralar". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.
- Yardım, Tamer. *İslam İktisat Düşüncesinde Paranın Tarihi Gelişimi ve Kripto Paralar*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2026.
- Yılmaz, İsa. *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz: Gerçeklik, Algı, Kuram, Uygulama*. İstanbul: Small Business Institute, 2025.

Şenol ÖZTÜRK

Ekonomik Eşitsizlik ve Ahlaki Yozlaşma

Ahlak mı eşitsizliği belirler yoksa eşitsizlik mi ahlaki bozar? Geçtiğimiz yüzyılın sonlarında doğru ahlakın iktisadi sistemleri etkileyen önemli bir unsur olduğu kabul edilmeye başlamıştır. Ahlak değer yargıları üzerinden toplumda kaynakların bölüşümünü ve dayanışmayı belirleyen bir unsurdur. Diğer taraftan ahlak sosyal güven mekanizması vasıtasıyla ekonominin işleyişini de belirlemektedir. Buna göre gayri meşru ve topluma zarar veren bir eşitsizliğin oluşumunda yanlış veya bozuk bir ahlakın da rolü bulunmaktadır.

Bununla birlikte eğer düşünmeye bir başlangıç durumu varsayarak başladığımızı kabul edersek, buradaki bozuk olan ahlak en azından başlangıçta daha marjinal veya toplumun bireylerinin sınırlı bir kesimini ilgilendiren bir durum olacaktır. Diğer taraftan gayri meşru olan veya başlangıcı meşru olsa da güçlü, zengin olanın zayıf fakir olana duyarsız kaldığı bir eşitsizliğin toplumun genelinin ahlakını bozucu etkisi kendini daha hızlı gösteren bir olgudur. Fakat şunu da baştan belirtmek lazımdır ki, ahlak bir kere bozuldu mu, artık güçlünün kuralı koyduğu ve vicdanın olmadığı bir adaletsizlik-meşru olmayan eşitsizlik düzeni dört bir koldan inşa edilecektir.

Bu noktada vurgulanması gereken husus; ahlakı bozan unsurun fakirlikten ziyade fakirliğin nasıl oluştuğu ve hangi bağlamda devam ettiğidir. Öncelikle toplumdaki her türden eşitsizliğin buna nihai ve en etkili olan ekonomik eşitsizlik de dahildir, toplum tarafından kabul gören bir sınırı vardır. Bunun ötesindeki eşitsizlik hali toplumun çoğunluğu tarafından en azında zayıf olanlar tarafından meşru kabul edilmeyecektir. Meşruiyeti olmayan ve adil kabul edilmeyen bir düzende yaşadığına inanılan bir toplumda ise hak olarak görülen kazanımları elde etmek için insanlar kendi ahlaki değerlerini ortaya koyacak ve bunları kendileri için doğru kabul edecektir.

Sosyal bir olgu olarak ahlakın bir olgunlaşma ve bozulma süreci vardır. Bu olgunlaşma ve bozulma sürecini etkileyen çok farklı unsurlar söz konusudur. Mesela kültür emperyalizmi, zengin toplumlar karşısında aşağılık kompleksi gibi. Fakat burada diğer değişkenleri sabit varsayarak sosyal adaletsizliğin etkisi üzerinde duracağız. Üzüm üzüme bakarak kararır misali toplum ahlakı da, sosyal adalet ve diğerkâmlık ortamında olgunlaşırken, eşitsizliğin arttığı, yardımlaşma ve dayanışmanın azaldığı bireyselleşmiş toplumlarda bozulacaktır. Elbette sağlam bir ahlak onu bozmaya yönelik durumlara karşı direnecektir fakat zamanla bazı kimselerin direnci kırılacak ve ahlak çeperinde bozulmalar başlayacaktır. Özellikle fakirlik ve yoksunluk karşısında tek başına kaldığını düşünen ve mevcut durumun adaletsiz olduğuna inanan karakteri zayıf kişiler bu bozulmada rol oynayacaktır. Aslında bu kişiler ahlaki değerlerinden vazgeçerek bir bakıma toplumdan intikam alma hissi ile hareket etmektedir denilebilir. Yani toplum ahlakına zararlı işler yaparak, maddi ve duygusal tatmin elde ederek kendi adaletlerini sağlamaktadırlar.

Tabi bu arada fakirlikten veya adalete olan inancının kaybetme sebebiyle ahlaka aykırı işlere girişen kişilerin ahlaki bozulmasından bahsederken birlikte yaşadığı ve fakirleşen insanların dertleriyle ilgilenmeyen düzeni yerinde insanların bu duyarsızlığının da ayrı bir ahlaki bozulma olduğunu belirtmeye gerek yoktur.

Bu noktada toplumda fakir ve zayıf durumdaki kişilerin refahlarını koruma ve iyileştirmeye yönelik müdahaleleri konu alan sosyal politikaların nihai amacından bahsedilebilir. Buna göre sosyal politikanın nihai amacı toplumsal meşruiyeti sağlayarak mevcut düzenin devamını temin etmektir. Yani eşitsizliğin ve fakirleşmenin belli bir eşiği aşması durumunda toplumun işleyişini sağlayan mevcut statükolar geniş halk kitleleri tarafından meşru kabul edilmeyeceği ve insanların kendi adaletlerini kendileri sağlayacağı ve toplumsal bozulmanın gerçekleşeceği kaygısıyla düzeni yönetenler gidişata müdahale etmek zorunda kalmaktadır. Çünkü ahlaki bozulma sadece birilerinin kötü işleri kendi başına yapması değil toplumu sağlıklı bir organizma olarak yaşatan manevi dinamiklerin çürümesi demektir. Bu durumda fakirlerle birlikte tüm toplum bu bozulmanın bedelini ödeyecektir.

Diğer taraftan bozuk bir ahlak da toplumdaki eşitsizliği, sosyal adaletsizliği ve fakirliği artıran en önemli unsurdur. Ekonomik eşitsizliklerin ekonomik yapı ve kişiler arası farklılıklar ve konjonktürel gelişmelerden kaynaklı birçok sebebi olmakla birlikte, ekonomik eşitsizliği sosyal adaletsizliğe ve kalıcı fakirliğe dönüştüren unsurların çoğunda ahlaki değerlerin durumu veya bunların bozulması etkili olmaktadır. Bunların başında kayırmacılık, rüşvet almak suretiyle kamu kaynaklarının birilerine peşkeş çekilmesi ve sosyal refah için kullanılması gereken kaynaklarla sınırlı bir kesimin zenginleşmesi, stokçuluk ve karaborsa ile oluşturulan aşırı fiyatlarla yine geniş kitlerin fakirleşmesi buna karşılık küçük bir kesimin zenginleşmesi, ekonomik kriz ortamlarından yararlanarak işçiye hakkını vermemek ve piyasaya para girişini kısarak faiz ve diğer finansal araçlardan gelir elde etmek, sigortasız işçi çalıştırmak ve vergi kaçırmak, sürdürülebilir olmayan saadet zincirleri kurmak, spekülatif hareketlerle hem mal-hizmet hem de özellikle finans piyasalarında haksız kazanç elde etmek gibi eylemler sayılabilir.

Özellikle saadet zinciri şeklinde veya yatırım-finans piyasalarında küçük bir kesimin geniş kitlelerin birikimlerini sistemli biçimde ele geçirmesi durumu günümüzün en büyük problemlerinden biridir ve çoğunlukla kısa yoldan zengin olma hevesiyle hareket eden kişilerin yine çoğunlukla aynı motivasyona sahip manipülasyona açık kişileri dolandırmasıyla oluşmaktadır. Burada katma değerin oluşmasına dair bir iktisat bilgisinin eksikliğinin yanı sıra, katma değeri ortaya çıkaran emeğe olan inancın kaybolmasının da rolü bulunmaktadır. Bu anlamda katma değerin nereden geldiğini önemsemeyen ve “helal haram ver Allah’ım çoluk çocuk yer Allah’ım” şeklindeki bozuk bir ahlak anlayışının bir sonucudur.

İslam dinine göre her ne kadar zenginlik Allah’tan olsa da, sebepler dairesinde kişiye verilen bir takım kişisel, sosyal ve ekonomik değerlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar içinde ise kişinin topluma sunduğu katma değerin önemli bir yeri vardır. Özellikle saadet zinciri veya manipülasyon şeklinde ortaya çıkan dolandırma vakalarına, kişilerin zenginlik ve refahın kişiye gelmesi için kişinin de topluma bir şeyler sunması lazım geldiğini dikkate almaması yol açmaktadır. Bu yönüyle bu durumlarda dolandıranlar kadar dolandırılanlar da bu mekanizmanın oluşmasında rol oynamaktadır. Bir değer sunmadan bir değerin elde edilmeyeceği ilkesinin ahlak içinde yok olması bireylerin bu yanlışa düşmelerinde sebep olmaktadır. Güçlünün zayıfı ezmesini engellemek amacıyla getirilen faiz yasağının temel gerekçesi de zaten alın teri dökmeden ve riske girmeden para kazanılmayacağı gerçeği değil midir?

Refahın alın terinin bir sonucu olduğu noktasında İskandinav refah devletlerinin durumu örnek olarak gösterilebilir. Şöyle ki, bazı yazarlar bu devletlerde var olan refah sistemlerini oluşturan temel unsurun vatandaşların refahı için devlet ve toplum otoritesinin eylemlerine karşılık bireylerin de toplumun ortak mallarına katkıda bulunma noktasında aktif biçimde karşılık göstermesi gerektiğini öngören bir dünya görüşüne sahip olunmasının olduğu kabul edilmektedir. 1600'lü yıllarda bizim ahlakımıza imrenen bu devletlerin, zaman içinde sosyal refah açısında İslam ahlakına uygun değerleri benimseyerek daha adil bir ekonomik sistem kurmalarına karşılık, İslam toplumlarının aynı süreçte değerlerine yabancılaşması sonucunda eşitsizliğin en yüksek olduğu toplumlara dönüşmesi bizim açımızdan trajik bir durumdur.

Günümüzde birçok önemli düşünürün vurguladığı gibi yaşadığımız buhranın sebebi ahlaki bozulma olup ve çıkış yolu ahlaktan geçmektedir. Fakat çoğu Müslüman toplumların içine girdiği fakirlik kısır döngüsü ve zengin devletlerin bu durumu çok iyi biçimde kullanmaları ahlaki restorasyonu zorlaştırmaktadır. Bu noktada en önemli görev düşünür ve eğitimcilerin yanı sıra hatta daha fazla, toplumuna karşı duyarlı değer yargıları güçlü zenginlere düşmektedir.

Ahmet ÇAPKU

Kınalızâde'de Toplumsal Düzenin Oluşumunda Paranın Yeri

İnsan maddi ve manevi ihtiyaçları olan bir canlıdır. Maddi ihtiyaçların başında güvenlik, gıda, barınma gibi durumlar gelir. Manevi ihtiyaçlar cümlesinden olarak sevgi, saygı, ilgi, ilim/bilgilenme, inanç, kültür, sanat gibi hususlar söz konusudur. Bunlar gerçekte günlük hayatta içiçe iş görür. Maddeye sirayet eden nefs/can nasıl ki, içinde bulunduğu unsurla birlikte iş tutuyorsa insan ihtiyaçları da bir bütün olarak hayatta yer alır. Bunlar kendi içinde eskilerin tabiriyle ehem-mühim sıralamasına tabi olabilir.

Yeryüzüne dağılan ve binlerce yıllık süreçte farklı kabilelere, kavimlere ayrılan insanoğlu, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için birtakım yöntemler icat etmiştir. Yazı, ateş, tekerlek, barut, kağıt, uçak, bilgisayar teknolojisi nasıl ki, önemli buluşlar ise aynı şekilde para da insanlık tarihinin akışına yön veren buluşlardan olmuştur. Zira artık mal-mal ile değil mal-para ile takas yapılabilir olmuştur. Bu da özellikle gelişen ve değişen toplum yapıları için önemli bir kolaylık ve bir o kadar da denetlenmesi gereken bir unsur halini almıştır. Tarihte nice kargaşa ve kavgaların temelinde mal (para) olduğu bilinmektedir. Ne de olsa mal, canın yongasıdır. Her canlının varlığını devam ettirme kaygısı, bütün önceliklerin başında gelir.

…

Kanuni dönemi bilgesi Kınalızâde Ali Efendi (v. 1572), *Ahlâk-ı Alâî*'de ailenin geçimi konusunda erkeğin mal-parayı nereden ve ne şekilde kazanıp nasıl harcaması gerektiğine dair bir bahis açar. Alış verişte her şeyin değerinin korunması için Aristoteles'in deyimiyle 'küçük hâkim (nâmûs-ı asgar)' denilen paranın olduğunu ve bunun toplumsal adaleti koruduğunu belirtir. Para ile kişinin yanında taşıyamadığı şeyler arasında değişim/mübadele yapma imkanı doğar. Para; ticaret, sanat, ziraat ve imaret şeklinde muhtelif yollardan kazanılır. Filozofumuz değerli sanatlar cümlesinden olarak; nefs-i nâtıkanın amellerine dayalı sanatları zikreder. i) Hesap ilmine dayalı meslekler: Tıp, astronomi, muhasebe, edep ilimleri gibi. ii) Orta seviyede kıymetli sanatlar: Ziraat, kuyumculuk gibi. iii) Çoğu insanın zararına olan meslekler: Ucuz alıp pahalıya ürün satmak, alaycılık vb. Bunlar yanında çöpçülük, hacamatçılık, dericilik gibi toplum katmanları arasında kişiyi aşağı tabakada gösteren meslekler de vardır. Lakin her ne olursa olsun toplumun ihtiyacını karşılayan meslekler olmalı ve devam etmelidir.[24]

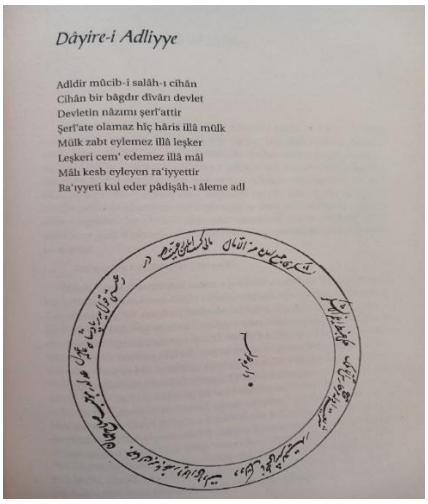
Kınalızade "Birazcık ye, birazcık dahi sakla, birazcık dahi ver Tanrı yoluna" diyerek kazancın nerelerde tasarruf edilmesi gerektiğine işaret eder. Kişi harcama yaparken cimrilikte cömertlik arasında bir yol tutmalıdır. Ailesinin geçimini öncelemeli, hayır ve tasadduk işlerini gözetmelidir. Bilgemiz, Aristoteles'ten hareketle toplumda büyük siyasetin vücut bulması için şu üç hususun aynı anda olması gerektiğine işaret eder: i) Nâmûs-ı Şârî' (ilahi kanun), ii) hâkim-i mâni' (devlet başkanı), iii) dinâr-ı nâfî' (para). Bunlar ancak Nâmûs-ı Rabbânî, hâkim-i insanî, dinâr-ı mîzânî ile kendini gösterir. Her birine 'siyaset' anlamında 'nâmûs' denilmiştir. Birinci nâmûs: İlahi kanun; ikinci nâmûs: Padişah; üçüncü nâmûs: Paradır. Paranın ayarı ve tedavülü, sultanın devleti idaresi ancak ilahi kanunların bunlar üzerinde cari olması durumunda 'büyük

[24] Oktay, Ayşe Sıdıka, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İstanbul 2005, İz Yay., sf. 333, 336.

siyaset' ortaya çıkar. Demek ki, paranın idaresi devletin kontrolünde olmalı, sultan ise ilahi yasaya uymalıdır. Toplumda hakiki adalet ancak bu şekilde sağlanır.

Birinci nâmûs olan İlahi Kanuna itaat etmeyenlere kafir ve münafık; ikinci nâmûsa itaat etmeyenlere asi ve zorba (bağı, mârık), üçüncü nâmûsa itaat etmeyenlere ise hain ve hırsız denilir. Sözü edilen konular; i) mal (alış verişte, maaş ödemede) ve görev taksimatında itidali gözetmek; ii) alış veriş (ticaret) işlerinde; iii) terbiyeye yönelik (hukuk) işlerde dengeyi-itidali, adaleti gözetmek esastır. Nasıl ki, bedende bir denge var ise aynı husus toplumda da görülmelidir. Bu açıdan yöneticinin maharetli bir hekim gibi olması ve toplumsal dengeyi, itidali korumasında ortaya çıkar.[25] Demek ki, toplumsal dengenin oluşumunda para önemli bir yere sahiptir. Zira toplumda çeşitli meslek grupları vardır. İnsanın bu meslek gruplarının ürettiği ürünlere ihtiyacı olur. İşte para insan ihtiyacının kavgaya mahal vermeden karşılanması adına emek ve hakkı koruyan bir aracıdır. Bu manada ona 'aracı adalet (âdil-i mütevassıt)', sessiz adalet (âdil-i sâmit) de denilmiştir.[26] Osmanlı'da ilk isyanın (Buçuk Tepe İsyanı/Vak'ası-1446) paranın ayarı ile oynanması neticesi ortaya çıktığını dikkate alırsak Kınalızâde'nin düşüncesinin ne kadar isabetli olduğunu anlarız.[27]

Filozofumuzun sekiz dilimli 'adalet teorisi' bu açıdan önem arzeder. *Adl* ile başlayan ilkeler bütünü yine *adl* ile son bulur. Bütün cihanı sulh içinde ancak adalet tutar. Şayet cihan bir bahçe olarak kabul edilirse onun duvarı devlet olur. Devleti ancak ilahi kanunlar (şeriat) düzene koyar ve ilahi kanunları uygulayacak olan devlettir. Devleti ise ordu korur. Ordu, mal (para) var ise kurulabilir. Malı (para, vergi, hazine) devlete sağlayan, yönetilen tabakadır. Yönetilen tabaka, sultana 'adalet' sayesinde bağlanır.[28] Burada her bir konu, bir öncesi ve sonraki ile bağlantılıdır. Hiçbiri diğerinden bağımsız değildir. Dile getirilen konular birbiri ile sağlam ve sağlıklı bağlantılı olduğunda 'adalet' kendini göstermektedir. Para (mal, hazine, vergi) bu dengenin-adaletin kurulmasında önemli bir yerde durmaktadır. Çünkü emeğin korunmasında sessiz adalet onunla sağlanmaktadır.

[25] Oktay, a.g.e., sf. 469-471.
[26] Oktay, a.g.e., sf. 476.
[27] Bkz. Özcan, Abdulkadir, "Buçuktepe Vak'ası", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 6, sf. 343-344. https://islamansiklopedisi.org.tr/bucuktepe-vakasi
[28] Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, hzl. Mustafa Koç, İstanbul 2007, Klasik Yay., sf. 539.

Kınalızâde, muhallet eserinde nizâm-ı âlem fikrini merkeze alır. Erdemli bir devletin teşekkülünde toplumun temel taşına "hukemâ-yı kâmil ve ulemâ-yı âmil" dediği bilge yöneticileri ve yetkin âlimleri koyar. Bunlar varlığın hakikatini hakka'l-yakîn bilen ve ona göre eyleyen topluluktur. Sözü edilen topluluğun etrafında insanları hakka, fazilete davet eden bir kesim (zü'l-elsine) yer alır. Biz bunları günümüz şartlarında eğitici-öğretici (talim-terbiye) tabaka diyebiliriz. Devletin bürokratik işlerini yürüten eğitimli grup (mukaddirler) vardır ki, bunlar mühendislik ve matematik ilmine konu olan hususları yürütürler. Gaziler ve mücahitler ise devleti dış tehlikelere karşı korurlar. Mal sahipleri ise (erbâb-ı emvâl) ise ülkede gıda, barınma, giyecek ve benzeri ticarete konu olan işleri yürütür.[29] Başka bir ifade ile bunlar kalem ehli (ehl-i kalem), kılıç ehli (ehl-i şemşir), sermaye sınıfı (tâyife-i tüccar), ziraatle uğraşanlar (tâyife-i zirâatkarlar ve ekinciler) şeklinde de tasnif edilebilir. Filozofumuz bunları, tabiattaki dört unsurun bedendeki haline benzetir. Dört unsur nasıl ki, bedende dengeli şekilde dağıldığında ortaya 'sağlık' çıkıyorsa söz konusu grupların toplumda dengeli dağılımı halinde faziletli bir toplum (medine-i fâzıla) vücut bulur.[30] Bunun tersi de doğrudur.

Demek ki, yöneticiye ve yönetici sınıfa düşen şey, toplumda adaletin temini adına bu dengeyi kurmak ve korumaktır. Onun için kişiler, para kazanırken zulüm ve haksızlığa başvurmaktan, ayıp ve uygun olmayan yollara dalmaktan, zillete düşerek para kazanmaktan sakınmalıdır. Kınalızâde'nin bakış açısıyla devletin en tepesinde yer alan yönetici tabaka başta olmak üzere, toplum fertleri İlahi Kanuna uymakla yükümlüdür. Şu halde, filozofun düşüncesinde toplumsal huzurun kaynağında metafizik ilkeler yer almaktadır. İnsan nasıl ki, sadece maddi varlık olmayıp onun manevi yönü de var kabul edilmişse aynı bakış açısının 'adalet teorisi'ne de yansıtılmış olduğunu görüyoruz. Buna göre asıl belirleyici unsur, İlahi Yasalar olmaktadır. İlahi Kânun->Yönetici->Para. Bilgemize göre ancak bu şartlar oluştuğunda/ oluşturulduğunda erdemli bir toplum vücut bulur. Bunların her birinde ortaya çıkan dengesizlik diğerlerini de etkiler. Onun için meselenin ne kadar hassas olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır, denilebilir.

[29] Oktay, a.g.e., sf. 450-451.
[30] Oktay, a.g.e., sf. 460.

Birol BULUT

Yük Kimin Sırtında?

Mehmet Âkif'in "Küfe" ve "Kocakarı ile Ömer" başlıklı şiirlerinde geçim derdi

Bir sabah, alışkanlıkla erkenden evden çıkan bir adam İstanbul'un kenar mahallelerinden birinde yolunu bulmaya çalışır. Anlatıcının deyişiyle bu sokaklarda yüzme bilmeyen gezemez. Adım başında bir göl dalgalanır, sular karardı mı gelen gelir dayanır. Adam elindeki kocaman değnekle önünü yoklar; karaysa basar, suysa atlar. Ayakta durmak için birbirine yaslanmış harap evlerin saçaklarına sığına sığına ilerler.

Değneğine büyükçe bir şey takılır. Bakar ki sokağın ortasında eski bir küfe yatmaktadır, bir hamal küfesi. "Acaba kimin?" diye düşünürken on üç yaşlarında bir çocuk öteden gelir ve küfeye öyle bir tekme indirir ki, küfe yuvarlanıp uzağa düşer. Çocuğun ağzından çıkan söz, Mehmet Âkif'in "Küfe" şiirinin bütün ağırlığını daha ilk anda taşır:

Benim babam senin altında öldü, sen hâlâ
Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha!

Çocuk küfeyle konuşur. Daha doğrusu onu suçlar. Onun gözünde babasını öldüren, babasının sırtından yıllarca inmeyen bu nesnedir.

Karşı evden orta yaşlı bir kadın olan Hasan'ın annesi görünür. Oğlunu yatıştırmaya çalışırken küfenin hikâyesini de anlatır. Babası onu sekiz yıl kullanmıştır, hem de "Çok uğurlu bir küfedir, kalmadım hemen yüksüz" diyerek. Ardından asıl söz gelir:

Onunla besleyeceksin ananla kardeşini.

Böylece küfe birkaç dize içinde iki ayrı anlam kazanır. Hasan için babasını alıp götüren yük, annesi için evin geçimini sağlayacak tek araçtır. Babaya "uğurlu" gelen, onu hiç yüksüz bırakmayan küfe şimdi oğula kalmaktadır. Babanın övündüğü şey, yani hiç yüksüz kalmamak, oğul için bir mirasa dönüşmek üzeredir.

Peki babasını yükün altında kaybettiğine inanan bir çocuğa aynı yük geçim aracı olarak verildiğinde ne olur? Âkif'in bu soruyu soran tek şiiri "Küfe" değil. Safahat'ın aynı cildinde başka bir şiir de bir yükün kimin sırtında taşınacağını sorar. Ama ona gelmeden önce Hasan'ın sokağında biraz daha kalmak gerekiyor.

"Sakallı, Yok mu İşin?"

Anlatıcı da söze karışır ve annenin yanında yer alır: "Ayol dinle annenin sözünü..." Hasan'ın cevabı serttir: "Sakallı, yok mu işin? Git, cehennem ol şuradan!" Anne utanır, anlatıcı "Bırak hanım, o çocuktur" deyip nasihate geçer. Babası onu alnının teriyle büyütmüştür. Şimdi sıra Hasan'dadır. Kardeşini yetim bırakmadan besleyip büyütmelidir. Hasan'ın kısa sorusu, "Küfeyle öyle mi?", anlatıcıdan şu cevabı alır:

Kuzum, ayıp mı çalışmak, günâh mı yük taşımak?
Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak.

Bu beyit şiirde boş bir nasihat olarak durmaz. Âkif, Safahat'ın pek çok yerinde tembelliği ve el açmayı yerer, emeği yüceltir. Anlatıcının öğüdü de bu çalışma ahlakıyla örtüşür. Anne ise hemen onaylar: "Ne doğru söyledi!" Çalışmanın değeri şiirde sorgulanmaz.

Ama Hasan'ın itirazı zaten çalışmaya değildir. Annesine bir bayram gününü hatırlatır. Komşunun gelini, dayısının yatı mekteplerinde zâbit olduğunu söylemiş, Hasan'ın zihninin açık olduğunu eklemiş, ona bir söyleseler çocuğu mektebe koyabileceğini anlatmıştır. Hasan hatırlatmayı şu dizeyle bitirir:

Okutma sen de hamal yap bu yaşta şimdi beni!

Bu dize Hasan'ı tembel çocuk okumasından kurtarır. Önünde başka bir hayat ihtimali vardı ve o ihtimalin kapanışını konuşur. Öğüdün maddi sonucu açıktır: Hasan çalışırsa ev geçinir. Ama bunun bedelini kimin ödeyeceğini öğüt söylemez.

İhtimalin nereden geldiğine de dikkat etmek gerekir. Okul, Hasan'a bir hak olarak açılmış değildir. Bir bayram ziyaretinde komşunun gelininden duyulmuş bir söz, bir dayının aracılığıdır. Yoksul bir çocuğun eğitime ulaşma yolu bir tanıdıklık zincirinin ucuna bağlıdır.

Anlatıcı ise tartışmanın uzayacağını sezer ve gerekçesini Hasan'a değil, bize söyler:

Söz anladım ki uzun, hem de pek uzun sürecek;
Benimse vardı o gün birçok işlerim görecek;
Bıraktım onları, saptım yokuşlu bir yoldan.

Veda yoktur, Hasan'a son bir söz yoktur. İlk karşılaşmanın sonunda değişen bir şey de yoktur. Küfe yine Hasan'ındır, yalnızca konuşma bitmiştir. Anlatıcının ardında bıraktığı tek şey bir sorudur: "Ne oldu şimdi aceb, kim bilir, zavallı Hasan?"

Birazdan Oynayacaklar

Bir süre sonra anlatıcı, evde yerinde duramayan kızını alıp ikindi üstü Fatih'e çıkar. Kömürcüler Kapısı'ndan girince develer kızın merakını çeker: Yamru yumru beden, upuzun boyun, arkada püskül gibi sallanan kuyruk. Anlatıcı da hak verir: "Hakîkaten görülecek şey!" Tam o sırada arkasına döner. Beş on adım geride, nur yüzlü bir ihtiyarın yanında, koskocaman bir küfeyle yürüyen bir çocuk vardır. O sabahki yetim.

Bakış aynı bakıştır. Bir an önce seyirlik bir manzaraya hayran olan göz, dönünce Hasan'ı bulur. Anlatıcının kızı şehirde merakla dolaşan bir çocuktur, Hasan ise aynı şehirde yük taşıyan bir çocuk. Şiir bu iki çocukluğu yan yana koyar, ama yorumunu yapmaz.

Hasan'ın hâli sabahkinden de kötüdür. Cılız bacakları dizden aşağısı çırılçıplaktır, ince bir mintanın altında titrer. Ayağında kundura, başında fes yoktur. Düğümlü alnında yalnızca bir çember vardır. Anlatıcının deyişiyle aldığı nefesler nefes değil, kesik kesik feryattır. Anlatıcı onu "ayaklı sefâlet" diye adlandırır: On üç yaşında buruşmuş bir alın.

Sonra şiire başka bir çocuk topluluğu girer. Mekteb-i rüşdiyyeden taburla, düzen içinde çıkan ellinin üzerinde öğrenci, ihtiyara yol vermek için durur. Hasan'la karşılaştıkları an sahne hüzne döner. Anlatıcı içinden geçirir:

Birazdan oynayacak hepsi bunların, ne iyi!

Hasan'ın sabahki itirazı burada sözsüz biçimde geri döner. Okul vardır ve Hasan'ın önünden tabur hâlinde, düzen içinde geçmektedir. Ama Hasan için değil. Sabah bir bayram ziyaretinden kalma bir ihtimal olarak duyduğumuz kurum, şimdi gözümüzün önünde başka çocukları taşır.

Şiir, Hasan'ın babasından kalan küfeyi "ilelebet" zaruretin omzunda çekeceğini söyleyip son beyitle kapanır:

O, yük değil, kaderin bir cezâsı ma'sûma...
Yazık, günâhı nedir, bilmeyen şu mahkûma!

Bu sözleri söyleyen, sabah "Ayıp mı çalışmak, günâh mı yük taşımak?" diyen anlatıcının ta kendisidir. Sabah yük taşımak günah değildi. Şimdi Hasan, günahının ne olduğunu bilmeden cezasını çeken bir mahkûmdur. Çalışma ahlakı geri alınmaz. Ama Hasan'ın durumunu açıklamaya yetmediği, anlatıcının kendi ağzından ortaya çıkar.

Bir şey daha dikkat çeker: Ceza, mahkûm, günah. Bunlar bir mahkemenin kelimeleri. Ama bu mahkemede hâkim yoktur, cezayı veren "kader"dir. Hasan'ın yükü için hesap sorulabilecek kimse adıyla anılmaz.

Çömlekte Kaynayan Taşlar

"Küfe"nin anlatıcısı Hasan'ın yükünü kaderin cezası diye adlandırır ve sorumluyu bir isimle anmaz. Safahat'ın aynı ilk kitabındaki "Kocakarı ile Ömer" ise bu kez bir isim verir: "Ömer mes'ûl!" Ama oraya kolay varılmaz.

Şiiri bir sahabi, Abbas anlatır. Karanlık ve ayazlı bir gecede Ömer'i görmek için evden çıkar, yollar ıpıssızdır. Bembeyaz bir ridâ içinde biri yaklaşır, Halife Ömer'in kendisi. "Şu mahallâtı devre çıkmıştım" der. Bu tesadüfi bir gezinti değildir. Ömer her evin önünde durup içeriyi dinler. Birlikte sağlı sollu her kapıyı yoklarlar. Böylece Medine'nin dışına kadar gelir ve bir çadır görürler.

Çadırda ihtiyar bir kadın ocak başında oturmaktadır. "Açız! Açız!" diye ağlayan çocukların yemeğini karıştırır ve onları avutur: "Durun durun yavrularım, işte şimdicek pişecek." Ama yemek bir türlü pişmez. Ömer içeri girip sorar: İki gündür açlarmış. Neden yemek koymuyorsun, der. Kadının cevabı şiirin en dramatik anıdır:

Yemek mi? Çömleği sen,
Tirid mi zannediyorsun? İçinde sâde su var;
Çakıl taşıyla beraber bütün zaman kaynar!

Ardından ekler: "Ne çâre! Belki susarlar, dedim." İçinde su ve çakıl taşları kaynayan bu çömlekte açlığa çare değil, bir bekleyiş pişer. Çocuklar pişecek bir yemeğin umuduyla oyalanacak, belki susacaktır. Kocası, oğlu, kardeşi ölmüştür; çocuklar torunlarıdır.

Ömer, bu hâli Emîr'e gidip anlatmasını önerir. Cevap bir beddua olur. Kadına göre yetimler avutulurken Emîr'in uyuması olacak şey değildir: "Gelip de bir aramak yok mu?" Ömer halifeyi savunmaya çalışır. Zavallının işi çoktur, gidip söylemezsen bilemez. Kadın bu özrü kabul etmez ve son sözü söyler:

Gidip de söyleyeyim hâ?... Dilencilik yapamam!
Ömer de kim! Benim ondan kerîm adamdı babam.
Ölür de yüz suyu dökmem sizin halîfenize!...

"Sizin halifeniz" diyen kadın, karşısında duranın halifenin ta kendisi olduğunu bilmez, beddua hedefini yüz yüze bulmuştur. Abbas devam eder: "Ömer vuruldu bu son sözle." Burada "Küfe"deki bir beyit yankılanır: "Ayıp: Dilencilik." İki şiirde de yoksul el açmayı reddeder. Ama bu reddin işlevi farklıdır. "Küfe"de aynı ahlak, yükün Hasan'ın sırtında kalmasının gerekçesidir. Burada kadının onuru sorumluluğu öbür tarafa iter: Madem yoksul gidip istemeyecek, yönetici gelip arayacaktır.

Ömer ile Abbas erzak ambarına gider. Ömer un çuvalını kendi sırtına alır, yağ testisini Abbas'a verir. Yol uzun, yük ağırdır; Abbas çuvalı da taşımayı teklif eder. Cevap kesindir:

Hayır, yorulsa değil, ölse yardım etme sakın:
Vebâli kendine âiddir İbni Hattâb'ın.

Ömer yardımı büsbütün reddetmez, testi Abbas'ın elindedir. Reddettiği, çuvalı devretmektir. Şiir burada ince bir ayrım yapar; yük paylaşılabilir, vebal paylaşılamaz. Ömer, ilahî huzurda kimsenin onun başarısızlığına ortak olmayacağını söyler ve şiirin en çok bilinen beytine gelir:

Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,
Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!

Ardından "Ömer mes'ûl!" nakaratı gelir: Bir ihtiyar kadın kimsesiz kalsa, bir yetim ağlasa sorumlu Ömer'dir. Sorumluluk ağırlaştıkça Ömer'in sesi kendine döner: "Ömer! Ömer! Nasıl aldın bu bârı sırtına sen?" Hilâfet burada bir sırt yükü, bir "bâr" olarak adlandırılır. Un çuvalı onun somut biçimidir.

Şiir bu giderek ağırlaşan vicdanı karşılıksız bırakmaz. Ömer'e verilen cevapta insan adaletinin sınırı hatırlatılır:

Evet, adâleti "mutlak" hayâl edersen eğer,
Ömer değil ya ne olsan bırak ki hepsi heder!

Ömer ne melektir ne zalim bir emir, o da bir insandır. Sorumluluğu Dicle kıyısına kadar genişleten vicdan ile insanın sınırını bilen akıl, şiirde birbiriyle tartışır.

Çadıra dönülür. Ömer yere serilip yaş dikenlerle tüten ocağı üfler, ak sakalı toprağı süpürür. Yemek pişer, çocuklar doyar ve oynaşmaya başlar. Ertesi gün, çağrısı üzerine Emâret'e gelen kadına Ömer nafakasının bağlanmak üzere olduğunu bildirir: "Alacaksın her ay gelip buradan." Sonra sorar: "Şimdi affeyledin, değil mi beni?" Kadının cevabı şiirin son dizesidir:

Böyle göster fakat adâletini.

"Böyle" kelimesi kadının gece söylediği sitemi geri çağırır: "Gelip de bir aramak yok mu?" Kadının istediği, yoksulun kapıya gelmesini beklemeyen, gidip arayan bir adalettir. Ama şiir bir ayrıntıyı daha saklar. Gece "Dilencilik yapamam!" diyen kadın, ertesi gün Emâret'e kendisi gelir ve her ay da gelecektir. Değişen, gitmenin anlamıdır. Dün gitmek yüz suyu dökmek demekti, bugün bağlanmış bir hakkı almak demek. Yönetici bir kez yoksulun kapısına gelince,

yoksulun onun kapısına gelişi dilencilik olmaktan çıkar. Nafaka bu adaletin sürmesini sağlar, “böyle” ise onun nasıl gösterileceğini söyler.

Dicle ile Medine Arasında

İki şiirin sonunda iki yük yan yana durur: Hasan’ın küfesi ve Ömer’in un çuvalı. İkisi de sırtta taşınır, ikisi de bir yükümlülüktür. Fark yükün ağırlığında değil, nereden geldiğindedir.

Ömer hilâfeti “vaktiyle” kabul etmiştir. Bunu hem kadın hatırlatır hem Ömer kendisi söyler. O gece taşıdığı çuval, rızasıyla üstlendiği bir makamın yüküdür. Hasan’a ise kimse sormamıştır. Küfe ona babasından, babasının ölümüyle birlikte kalmıştır. Birinde yük aşağı iner, babadan oğula. Öbüründe yukarı çıkar, yoksuldan yöneticiye.

Yine de iki şiiri birbirinin cevabı gibi okumak kolaycılık olur. “Kocakarı ile Ömer” de kendi sınırını taşır. Ömer’in sorumluluğu Dicle kıyısındaki koyuna kadar uzanır, devriyesi ise Medine’nin kenarında biter. Kapı kapı yoklama sistemli bir çabadır, ama bir insanın bir gecede yürüyebileceği kadar. Ömer’in önünden geçmediği çadırlar ne olacak? Şiir bunu sormaz, ama sorulmasına izin verir.

“Küfe”de ise kurum vardır. Rüştiye taburu Hasan’ın önünden düzen içinde geçer, yatı mekteplerinde bir zâbit dayı bile vardır. Eksik olan okul değil, okulun Hasan’a ulaşan yoludur. Kurum şiirde görünür, ama hesaba çekilmez. Hasan’ın yükü belirli bir kişiye ya da kuruma bağlanmaz; anlatıcı ona “kaderin bir cezâsı” der.

Bugünün okuru bu iki şiiri kendi dünyasıyla özdeşleştirmek zorunda değil. Hasan bir yüzyıl önceki İstanbul’un çocuğudur, kocakarı ise çok daha eski bir Medine’nin. Ama Âkif’in bu iki şiirden bize bıraktığı soru eskimemiştir. Bir toplumda yoksulluğun karşısında sorumlu biri olup olmadığını sormak yetmez. Asıl soru, o sorumlunun kimin için var olduğudur.

Rüştiye taburu her gün birilerinin önünden geçer. Kimilerinin sırtında hâlâ bir küfe vardır.

Meltem GÖKMEN

Çocuklarda İktisat Bilinci

Günümüz modern dünyasında iktisat, sadece yetişkinlerin, ekonomistlerin ya da borsa uzmanlarının ilgilendiği karmaşık bir alan olmaktan çıkmıştır. Alışveriş alışkanlıklarından dijital harcama araçlarına kadar hayatın her alanını kuşatan mevzu çocukların da henüz küçük yaşlarda yüzleştiği bir gerçeklik haline gelmiştir. Peki, çocuklara "iktisat" gibi soyut ve ciddi bir kavramı anlatmak mümkün müdür? Çocuklar sanılanın aksine ekonomi dünyasıyla çok erken tanışırlar. İstedikleri bir oyuncağın alınmaması, markette yapılan seçimler veya bir kumbara deneyimi, aslında iktisat eğitiminin ilk tohumlarıdır.

Erken yaşta kazandırılan iktisat bilinci, çocuğa yalnızca "para biriktirmeyi" öğretmez, kaynakların sınırlı, isteklerin ise sınırsız olduğu gerçeğini kavratır. Bu kavrayış çocukta sorumluluk alma, sabretme ve karar verme gibi önemli prensipleri geliştirir. İktisadi farkındalık kazanan bir çocuk, tüketim toplumunun getirdiği dayatmalara karşı daha dirençli bir duruş sergiler. Çocuklara iktisat eğitimi verirken çocuğun kendi dilinden ve dünyasından anlatmak gerekir. Gerekirse bir oyun dünyası kurulur yahut çocuğun var olan dünyasına yeni bir şema eklenir.

İlk konu ihtiyaç ile istek arasındaki farkı anlayabilmelerini sağlamaktır. Çocukla birlikte yapılan bir market alışverişi bu ders için harika bir fırsattır. "Beslenmek için elmaya ihtiyacımız var, ancak çikolata bir istektir" gibi basit örnekler, çocuğun öncelik sıralaması yapabilmesini güçlendirir. İkinci olarak bütçenin sınırını anlamak, çocuk için kritik bir eşiktir. Belli bir harçlığı olan çocuğa, "Eğer bu parayla oyuncak arabayı alırsan, çok istediğin boya kalemlerini alamayacaksın" şeklinde seçenekler sunmak, ona bir tercihte bulunurken diğer seçeneğin feda edildiği gerçeğini öğretir.

Üçüncü adım şeffaf kumbara adımı olabilir. Kumbara birikim şemasını oluştururken şeffaf olması parasının arttırdığını görmesini sağlar. Artmanın zaman ve emekle olduğunu gören çocukta kıymet verme, dikkatli harcama gibi beceriler gelişir. Elindeki bütçe ile istediği arasındaki hesap durumu ise arzu, istek ve ihtiyaç ayrımını görmesini sağlar.

Dördüncü adım sosyal öğrenmeyle daha ilgilidir. Çocuklar söylenenden ziyade gördüklerini uygularlar. Ebeveynlerin kendi harcama alışkanlıkları, alışveriş sırasındaki tutumları ve para hakkındaki konuşmaları çocuk için ilk modeldir. Ev içindeki bütçe planlamalarına çocuğu yaşının elverdiği ölçüde dahil etmek, ona bir yetki ve sorumluluk hissi verir. Ayrıca, harçlık yönetimi bu süreçte bir eğitim aracı olarak kullanılmalıdır. Parasını erken bitiren bir çocuğa hemen müdahale etmek yerine, sonuçlarıyla yüzleşmesine izin vermek en kalıcı öğrenme yoludur.

Çocuklarda iktisat bilinci oluşturmak, geleceğe yapılabilecek en değerli yatırımlardan biridir. Amacımız çocuklarımızı kısıtlı ve hesapçı bireyler yapmak değil; tam aksine, kaynaklarını verimli kullanabilen, ayağını yorganına göre uzatmasını bilen kişiler olarak yetiştirmektir.

Berat Bayazıt KUTUN

Öğrencilik Hayatı ve Zekât

Zekât ibadeti; İslam'da önemi haiz bir ibadettir, ancak günümüz dünyasında çoğu kişinin gündemi dışındadır. Peki dinen zengin değil isek bu ibadeti yok sayar gibi mi yaşayacağız, yoksa beş vakit kılınan namaz ibadeti gibi, Ramazanları tutulan oruç ibadeti gibi farz olan bu ibadet hakkında biraz tefekkür etmemiz gerekir mi?

Sözlükte çoğalma, arıtma, bereket gibi anlamlarla özdeşleşen zekât aslında İslam'ın toplumsal anlamda büyük faydaları olan; kişisel anlamda da zengin kişinin tıpkı kelime anlamındaki gibi malını bir nevi arıtması, malının bereket kazanıp bir nevi çoğalmasıdır. Yani zekât hem münfik kişinin hem infakı kabul eden kişinin faydalandığı bir ibadet olmaktadır.

İslam'da bu ibadet gerektiğinden mütevellit bir düzene konulmuş ve senede bir malın kırkta biri şeklinde nisap miktarı malı olan kişiye (belirli şartlarla) farz kılınmıştır. Aslında bir kişinin biriktirdiği 80 gram altınından 2 gramını vermesi kişiye maddi anlamda bir yük oluşturmayacaktır, ancak buna rağmen zekât ibadetinin büyük çoğunlukça yapılmaması ne tür bir dünyevi düşkünlük içinde yaşadığımızın göstergesidir. Örneği 80 gram altın değerinde malı olan kişiden ziyade Türkiye'deki en zengin ilk 1000 kişi olarak alırsak ve yalnızca bu kişilerin her sene (şartları karşılayan) mallarının 40'ta birini her yıl ihtiyaç sahiplerine zekât olarak verdiklerini düşünürsek matematiksel hesaba gerek duymadan ülkemizde muhtaç insanın kalmayacağını öngörebiliriz.

Elbette kişi münfakun aleyh tarafta (İnfakı kabul eden) ise bu kişi de malı üzerinden farz olmayan birçok ibadet ile bu bereketten faydalanabiliyor, işte bize esas burada bir vazife düşmektedir. Öğrenciler zekât alabilecek bir grup olarak değerlendiriliyor elbette ancak toplumsal olarak atladığımız bir konu var ki, bizler sadakanın aslında insanı ilerleyen süreçte zekâta hazırladığının pek farkında değiliz. Bugün 40.000 lira birikmiş malı olan bir öğrenci 1000 lirasını yıldan yıla da olsa düzenli olarak sadaka verebilecek iradeye sahipse yarın nisap miktarı veya fazlası malı olunca malının 40'te birini verebilecektir çünkü.

Velhasıl, zekât ibadetini yokmuş gibi yaşamamalı, kendimizi ileride belki de bize farz olabilecek bu ibadete hazırlamalı ve bu şekilde gündemimizde tutmalıyız. Zekât ve diğer infak ibadetlerine Peygamberimizin buyurduğu: "Müminlerin birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet etmede ve şefkat göstermedeki hâli, bir vücudun hâli gibidir. Vücudun bir organı rahatsızlandığında, diğer organlar da uykusuzluk ve ateşle ona iştirak ederler." gibi bir farkındalıkla bakmalıyız. Ensar - Muhacir arasında gerçekleşen yürek serinleten yaşanmışlıkları örnek alarak kendimizi "veren el" olma yolunda bilinçli kılmalıyız.

Selam ve dua ile.

Deneme:

Büşra KARATAŞ

Anı Defteri:

Fatih'te Bir Tenezzüh

Fatih'in dar sokakları arasında, insanın kendini bir anda başka bir zamana taşıdığı köşeler vardır. Ben de bu köşelerden birine, aylardır sürdürdüğüm bir alışkanlığın peşinde gitmiştim: Kadem-i Şerif Tekkesi'ne. Orada belirli günlerde psikoloji, dinî bilgiler ve sanat atölyeleri gibi çalışmalar yapılıyor. Burası, iç huzura erebilmek için uğradığım duraklardan biri.

Kadem-i Şerif[31] Tekkesi[32], Cerrahpaşa ile Samatya arasında, Kasap İlyas Mahallesi'nde, mütevazı ama derin bir tarihe sahip ~~bir~~ yapı. 1784 yılında Sadrazam Halil Hamid Paşa tarafından kurulmuş; Sadî tarikatına mensup bu tekke, "Etyemez Tekkesi" ya da "Nakşî Kadem Tekkesi" isimleriyle de anılır. Adını ise bahçesinde muhafaza edilen, rivayete göre Peygamber Efendimiz'in (sav) mübarek ayak izini taşıyan bir taştan alır: Şam yakınlarındaki bir köyden İstanbul'a getirilmiş, önce bu tekkeye, sonra Sultan I. Abdülhamid Türbesi'ne hediye edilmiş kutlu bir emanet. 2018 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilen tekke, bugün de sivil toplum kuruluşları eliyle sohbet ve derslerle hayat buluyor. Girişte Elhac Yakup Efendi Çeşmesi beni karşılıyor. Burası benim için de kendimi hazırladığım, içimi topladığım bir durak hâline gelmişti.

Kadem-i Şerif Tekkesi

Oraya varmadan önce kendimce küçük bir alışkanlığım vardı: Eğer vaktim varsa derse gitmeden iki üç saat kadar önce yola çıkar, Fatih Belediyesi'ne ait Cerrahpaşa Kahvehane'ye uğrardım. Elimde bir kitap, önümde bir fincan ve etrafımda kimsenin beni tanımadığı bir

[31] Köseoğlu, M. A. (2022). *Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 232.

[32] "Kadem-i Şerif Tekkesi", Kültür Envanteri, https://kulturenvanteri.com/yer/kadem-i-serif-tekkesi/ (erişim: 13.09.2026).

sessizlik... Kendimle baş başa kaldığım, gündelik telaşın dışına çıkıp iç muhasebemi yaptığım o saatler, dersin kendisi kadar kıymetliydi benim için. Yaz tatili boyunca ~~ise~~ bu düzen bozulmuş, derslere ara verilmişti.

Bir Ağustos günü derslerin yeniden başladığı haberini alınca büyük bir heyecanla yola çıktım ve her zamanki gibi önce Cerrahpaşa Kahvehane'nin yolunu tuttum. Fakat kapıya vardığımda mekân kapalıydı; kapıda küçük bir not asılıydı: "Artık yeni yerimizde hizmet veriyoruz, eski sıbyan mektebinin yerinde[33]." Merak etmiştim. Kâğıttaki adresi hemen haritaya yazdım ve yeni konuma doğru yürümeye başladım.

Yolum, tam da öğle vaktine denk gelince, beni başka bir tarihî kapıya çıkardı: Cerrah Mehmed Paşa Camii. Camiyi de içine alan külliyenin banisi, Sultan III. Mehmed'i sünnet eden Cerrah Mehmed Paşa'dır. Mimar Davud Ağa'nın baş mimarlık döneminde, 1593-94 yıllarında inşa edilen külliye; cami, türbe, hazire, şadırvan, sebil, çeşme ve hamamdan oluşan, İstanbul'un yedi tepesinden birinin üzerine kurulmuş görkemli bir yapılar bütünüdür. Öğle namazımı burada kıldım. Yüzyıllar önce Mimar Sinan ekolünden yetişmiş bir ustanın elinden çıkan bu mekânda, kısa bir süreliğine de olsa zamanın dışına çıkmış gibi hissettim kendimi. Caminin içine girince gördüğüm yeşil tonları gönlümü ferahlattı.

Cerrahpaşa Cami (içten görünüm)

Namazdan sonra yeniden yola koyuldum ve nihayet aradığım yere ulaştım: Kasım Ağa Çeşmesi[34]'nin hemen bitişiğinde, Fatih Belediyesi'nin restore ederek yeniden hayata kazandırdığı tarihî Kasım Ağa Sıbyan Mektebi, yeni adıyla Haseki Kahvehane. Arap Hoca, Evliya Hoca ve İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi[35] adlarıyla da bilinen bu yapının 18. yüzyılın başlarında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından inşa edildiği bilinmektedir.[36]

[33] Haseki Kahvehane, Haseki Sultan Mah. Nakşi Sk. No: 2, Fatih/İstanbul.

[34] Eriş Kızgın, E. (2021). XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Sıbyan Mektepleri İle Birlikte Tasarlanan Çeşme Örnekleri. Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi, 7, 235-265.

[35] Tüfekçioğlu, D. A. ve Tümer, Ş. (2019). "Mimar Dâvud Ağa'nın Hayatı, Eserleri ve Üslup Anlayışı".

[36] İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi https://kulturenvanteri.com/yer/ibrahim-pasa-sibyan-mektebi/ (erişim: 13.09.2026)

Mektebe geçmeden önce, hemen önünde duran çeşmeden de bahsetmek istiyorum. Taş Tekneler Çeşmesi olarak da bilinen bu çeşme, klasik üslupta, dikdörtgen planlı ve sivri kemerli bir yapı. Kitabesi bulunmadığı için kesin bir inşa tarihi vermek zor ama arşiv belgelerinden Kasım Ağa Çeşmesi Vakfı'na ait olduğu biliniyor. İlginç bir tesadüf de var burada: Yanı başındaki mektep 18. yüzyıl başında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya, çeşmenin bağlı olduğu 1560 tarihli vakfiye ise ondan çok daha önce yaşamış başka bir devlet adamı Hadım İbrahim Paşa'ya uzanıyor. Yani aynı köşede, aynı adı taşıyan iki farklı Osmanlı devlet adamı, iki farklı yüzyıldan buluşmuş.[37]

Kapıdan içeri adım attığım anda hissettiğim şey, nostalji ile modernitenin, birbirini itmeden, tuhaf bir uyumla iç içe geçtiği bir havaydı. Mekân yüksek sesli değildi; kanun ve ud eşliğinde akan, sözsüz, sakin bir enstrümantal müzik dolaşıyordu duvarlar arasında. Binanın yüzyıllar önce bir sıbyan mektebi olduğunu, o küçük odalarda çocukların elifbaya, Kur'an'a, ilk harflere alıştığını düşününce, şimdi aynı taşların arasında insanların kahve içip sohbet ettiğini, kitap okuduğunu görmek beni bir zaman yolculuğuna çıkardı.

Öğleden sonra saat ikiden ikindi vaktine kadar orada kaldım. Bir tatlı, bir kahve, elimde yarım kalmış kitabım... Aralarda çalan müziğe kulak vererek "Acaba burası geçmişte nasıl bir yerdi" diye hayal kurdum. Binanın iç mimarisi gerçekten ince bir zevkle düzenlenmişti; taş duvarlar, yüksek bir tavan... Her zaman sevdiğim o sükûnet, burada da bana eşlik ediyordu.

İkindi vakti girince, kahvehanenin tam karşısındaki Keçeci Hatun Camii'ne geçtim. Halk arasında bu adla anılsa da yapının asıl adı Keyci Hatun Camii'dir. Buradaki "keyci" kelimesi, hayvan adı olan keçiyle ilgili olmayıp eski tıpta kullanılan bir dağlama yöntemine işaret eder. İsim zamanla bozularak "Keçi" biçimine dönüşmüştür.[38] 1485 yılına, yani İstanbul'un fethinden otuz yılı aşkın bir süre sonrasına uzanan bu küçük ve mütevazı cami, adını aldığı hayırsever bir kadın tarafından kendi adına yaptırılmış. Rivayete göre Keyci Hatun mihrabın önünde yatıyor; ne var ki bugün caminin içinde böyle bir kabre rastlanmıyor.[39] Zamanla harap olan yapı II. Abdülhamid döneminde yenilenmiş, 1969'da ise halk tarafından esaslı bir onarım görmüş.[40] Gösterişli kubbeleri, kalabalık cemaati yok belki; düz çatısıyla, ahşap minberiyle ve taş tuğladan yapılmış kısa, tek şerefeli minaresiyle sade bir yapı. Ama tam da bu sadeliği sayesinde insana bambaşka bir huzur veriyor. İkindi namazımı kıldığım sırada kadınlar kısmında yalnızca ben vardım. O tenhalık içinde bu sadeliği çok daha derinden hissettim.

Akşam olduğunda Kadem-i Şerif Tekkesi'ndeki dersime yetiştim. Hem yeni şeyler öğrenmek hem de farklı yaş gruplarından birçok kadınla sosyalleşmek çok iyi geliyor. Hayatın koşuşturması içinde kurtarıcı nefesler oluyor. Dersimiz bitince Eminönü'ne geçip oradan

---

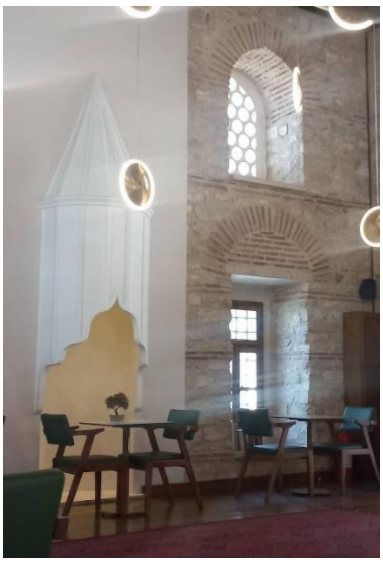
[37] "Kasım Ağa Çeşmesi", https://www.fatih.bel.tr/mirasfatih/icerik/cesmeler.html#kasim-aga-cesmesi (erişim: 13.09.2026).

[38] Hakkı Alçep ve Erdal Karaman (haz.), *Fatih Camileri ve Mescidleri*, İstanbul: Fatih Müftülüğü Yayını, [2017], s. [324] (İ. Erzi, *Camilerimiz Ansiklopedisi*, c. II, s. 19'dan aktaran).
https://webdosyasp.diyanet.gov.tr/muftuluk/UserFiles/istanbul/Ilceler/fatih/UserFiles/Files/FAT%C4%B0H%20CAM%C4%B0LER%C4%B0%20ALB%C3%9CM%C3%9C_c1352d72-74c2-43d4-b4bf-39e6c160c998.pdf (erişim: 13.09.2026).

[39] Alçep ve Karaman, *Fatih Camileri ve Mescidleri*, s. [324] (*Hadîka*, c. I, s. 186'dan aktaran).

[40] Alçep ve Karaman, *Fatih Camileri ve Mescidleri*, s. [324] (*Hadîka*, c. I, s. 186; T. Öz, *İstanbul Camileri*, c. I, s. 89; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri*, c. III, s. 435'ten aktaran).

evimin yolunu tuttum. Geride bıraktığım o gün, tek bir mahallenin içinde birkaç farklı tarihî katmanı adım adım dolaşmış, her birinde biraz durup nefes almıştım. Huzur dolu bir gündü.

Kâsım Ağa Sıbyan Mektebi

Bugün Kasım Ağa Sıbyan Mektebi artık elifba öğrenen çocuklara değil, benim gibi bir fincan kahve ve birkaç sessiz saat arayan insanlara ev sahipliği yapıyor. İşlevi değişmiş olsa da o duvarlar bana hâlâ aynı hikâyeyi fısıldıyor gibi geldi. Burası yüzyıllar boyunca hep bir şeyler öğrenilen, bir şeylerle baş başa kalınan, insanın kendine döndüğü bir yer olmuş. Belki de bu yüzden o gün dolaştığım her mekân, ilim de, ibadet de, sükûnet de, aynı mahallenin farklı köşelerinde, farklı yüzyıllardan bugüne uzanan tek bir hikâyenin parçalarıymış gibi hissettirdi bana. Çok şükür.

Şeyma Betül YILMAZ

Bir Tefekkür

Geçen gün üniversitenin mescidinde öğle namazımı kıldım. Akabinde, namaz kıldıktan sonra riayet edilmesi gereken hassasiyetler üzerinde düşündüm. Namaz biter bitmez ele telefon alınmazdı mesela. Çantalar hızla kapılıp ayakkabılığa koşulmazdı. Acil bir şey olmadıkça yapılmamalıydı bunlar. Mümkünse selam verdikten sonra tesbih çekilmeliydi; tesbihi bitirmek için hızlı olunmamalı, tefekkür edilmeliydi. Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesinde okurken bir kulüp faaliyeti olarak Valide-i Atik Camii'nin medresesine gidip Saadettin Ökten hoca ile sohbet etmiştik. Saadettin Hoca o zamanlar sosyal mecralarda bugünkü kadar görünür değildi. Tahmini altı kişilik ekibimizin başında okulumuzda bir yıl öğretmenlik yapan Ömer hoca vardı. Saadettin Ökten hoca ile bizim bağlantımızı kuran da sanırım Tarık Ablak ağabeydi. O gün bir türlü devam etmemişti sohbet. Bunun mesulü kimdi? Biz hazırlıksız gitmiştik. Elimizde sorular yoktu. İlginçtir, şu an televizyonlarda ve youtube kanallarında misafir olan Saadettin Ökten hoca da sohbet konusu açmamıştı. Uzun sessizlikler olduğunu hatırlıyorum. O gün garip bir şekilde benim zihnime kuvvetlice kazındı. Medresenin o sakin huzurlu ortamı, küçük medrese odası, ikindi güneşi, yeşil ağaçlar ve yurda dönerken yakalandığımız akşamüstü trafiği...

Namaz sonrası adaptan Saadettin Ökten Hoca'yı ziyaretimize nasıl geldim? Bu sorunun cevabı o gün Saadettin Ökten hocanın bize verdiği nasihattir. "Camiden çıkarken ayakkabı yere yukarıdan atılmaz. Bu edebe aykırıdır. Yavaşça yere bırakılır" demişti. Hocanın sonradan birçok konuşmasını dinlesem de hiçbir sözü böyle etkili kalmadı aklımda. Onun bu sözünden sonra artık her cami çıkışı ayakkabılarımı yavaşça yere bırakıp öyle giymeye başladım. Hatta ziyaret günü, hoca ile görüştükten sonra da namaz kılmış, camiden çıkarken hocanın nasihati üzerine davranmıştım. Kişinin namaz söz konusu olduğunda gösterdiği ihtimamın derecesinin takva seviyesi ile yakından ilişkili olduğunu şimdi daha iyi anlıyorum.

İnsan önem verdiği bir hususta çok daha hassas davranmaya meyillidir. Ezan, cami, tesbihat, namaz sonrası tutum, namazın kılındığı vakit... Kişinin bu olgularla ilişkisi ihtimam konusunda nerede durduğunu dürüstçe söyleyecektir. Eğer vaziyet pek iç açıcı değilse bir soru(n) daha gündeme geliyor: Dünya hayatına çok mu kapılıyoruz?

Her gün, günde beş vakit okunan ezanlar duyuluyor ama dinlenilmiyor. Burada dinlemekten kastın "üzerinde düşünmek" olduğunu belirtmek gerekir. Modern insan ezan okunurken zihninde bin bir farklı düşünce, meşgalelerine devam ediyor. Ben de ifade etmeliyim ki ezanı dikkatli bir şekilde dinlemediğim zamanlar –ki çoğunlukla böyle- ezan yüreğime dokunmuyor. Telefonlarında namaz vakti uygulamaları olan modern insan için ezan gerçekten neyi ifade ediyor? Bir süre hiç okunmasa ne yapar insanlar? Ezanın yokluğuna alışmak ne acı, ne hüzünlü olur... Gökdelenlerle, trafikle ve koşturmacayla dolu şehirlerde ezanlar hak ettiği kıymeti görüyor mu? Ezan sorumluluğunu yapıyor da hakkını alıyor mu? Camilerdeki cemaat ezana dikkatten haber verir. Caminin müdavimi müminler ezanın okunmasını bekler, ezan vaktine yakın evden çıkar, sakin sakin camiye doğru yol alırlar. Ezanın hakkını verenler, duyar duymaz şadırvana koşan, safları sıklaştıranlardır. Aklıma Hac suresi 32. ayeti geliyor. Ardından da Hucurat suresi 13. ayeti... İki ayet arasındaki irtibat zahir oluyor. Allah'ın şiarını yüceltmek kişinin Allah katındaki değerini belirliyor.

Ezan, namaz, Kâbe, cami, ayetler, emirler, Rasulullah... Rahman'ın şiarıdır. Bu şiarların önünde edep kalbin takvasını artırır. Dine dair gözetilen hiçbir incelik önemsiz bir ayrıntı değildir. Kur'an-ı Kerim'i en üst rafa koymak, seccadelere basılmasın diye katlamak, Kâbe'nin ve Mescid-i Nebevi'nin resimlerini evlere asmak, mevlit okumak, kandillerde camilere gitmek, türbeleri ziyaret etmek, dua istemek... Bunların hangisi önemsiz ve abartı görünebilir? Hepsi doğrudan/dolaylı, çok düşük/çok yüksek seviyelerden Allah Teâlâ'nın şiarını yüceltmenin içine girmez mi? Bu gibi inceliklerin bazıları küçük görüldü. Küçük görülmesi gelecek nesillere aktarılmamasına sebep oldu. Mevlitlere gençlerin gitme oranlarına ne denmelidir? Eskiler ezan okunurken dini hassasiyeti olmayan insanların da sustuğunu anlatırlardı. Aynı durumdaki insanlar/gençler bugün ezan okunurken susarlar mı?

Modern/seküler/kapitalist bir düzenin içinde, korna seslerinin, telefon bildirimlerinin arasında ezana dikkat kesilmek mümkün ve önemlidir, küçük değil. Gökdelenlerin arasında camileri fark etmek, yolunu camiye çıkarıp namaz kılmak, orada tefekkür etmek, küçük bir şey değil. Namazdan sonra dua etmek, acele ile ayakkabılığa koşmamak, eline telefonu almamak kişinin öncelikleri hakkında yeterince fikir verir. Bir ömür namaz üzerinde titizlikle durmak, iyi günde kötü günde onu yoldaş edinmek, namazı hiçbir şeye feda etmemek, abdesti şuurla bilinçle almak en anlamlı amellerdendir muhakkak. Çok kelam ettim, kendimce meseleleri ele aldım. Bu metni en başta ve en çok kendim için yazdım. Rabbim ise en iyi bilendir.

Kübra ÖZDEN

Değerlerin Gölgesinde Bir Toplum

İnsan, varoluşu gereği diğer insanlarla ilişki kuran, paylaşan, etkileşen ve birlikte yaşamanın sorumluluğunu taşıyan varlıktır. Toplum dediğimiz yapı da yalnızca aynı coğrafyayı paylaşan insanların bir araya gelmesinden ibaret değildir. Onu toplum yapan; ortak değerler, karşılıklı sorumluluklar, hak ve özgürlükler ile insanlar arasında kurulan görünür ve görünmez bağlardır.

Toplumsal değerler, bir toplumun üyelerince benimsenen; insanların birbirleriyle ilişkilerini, davranışlarını ve ortak yaşam anlayışlarını şekillendiren ilke ve inançlardır. Toplumdan topluma farklılık gösterseler bile bazı temel değerler sağlıklı bir toplumsal yaşam için büyük önem taşır. Adalet, dürüstlük, saygı, sorumluluk, dayanışma ve yardımlaşma bu temel değerlerden bazılarıdır. Ancak asıl mesele, bu değerlerin varlığından çok, hayatımızda ne ölçüde karşılık bulduğudur. Çünkü bir toplumun benimsediği değerlerle yaşattığı değerler arasındaki mesafe, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir gerçeği ortaya koyar.

Günlük yaşamımıza baktığımızda bu kavramların bizlere hiç de yabancı olmadığını görürüz. Nitekim adalet, dürüstlük, saygı ve sorumluluk gibi değerler, toplum olarak benimsediğimiz temel ilkeler arasındadır. Ancak bu değerleri benimsemekle onları davranışlarımıza yansıtmak arasında önemli bir fark vardır. Örneğin; Adalet, ayrım yapmadan herkesin hakkını gözeterek davranmaktır. Geçmişte adalet, göze göz dişe diş anlayışıyla her alanda işliyordu; insanlar yaptıklarının karşılığını birebir alacaklarını biliyorlardı. Günümüzde ise cezaların caydırıcılığı azaldıkça adaletin toplumsal değeri gölgeleniyor, toplum bu değeri yaşantısına yansıtmakta zorlanıyor. Adaletin gölgesinde şekillenen toplum, bu değeri kaybettiğinde güven duygusunu da yitirir; işte bu noktada diğer değerlerin önemi daha da belirginleşir.

Dürüstlük, gerçeğe bağlı kalmak, güvenilir olmak ve çıkar uğruna doğruluktan vazgeçmemektir. Toplumlarda dürüstlük sözün namusla eşdeğer olduğu değerdir. Geçmişte “benim sözüm, senettir.” anlayışıyla toplumdaki bireyler sözlerini tutar böylece hem yazılı belgeye gerek kalmadan güven ilişkisi kurulur, hem de kişinin toplumdaki statüsü değeri sözünün erliği ile belirlenirdi. Günümüzde ise durum çok farklı yerlere gelmiş durumda. Sözünün eridir dediğimiz kişilerden bile imzalı veyahut yazılı belge görmeden sözlerine inanmaz olduk. Birbirine karşılıklı güvenden ziyade hukuki teminat arar olduk. Yalanın, çıkar ilişkilerinin yaygınlaşması dürüstlük değerini zayıflatır. Dürüstlüğün zayıflaması, toplumun adalet, saygı ve yardımlaşma gibi diğer değerlerini de gölgede bırakır.

Saygı, insanların haklarına, düşüncelerine, kişiliklerine ve farklılıklarına değer vermektir. Geçmiş toplumlarda saygı, yaşa ve tecrübeye duyulan hürmetle özdeşleştirilirdi. Büyüklerin sözü dinlenir, yanlarında ses yükseltmek, odaya geldiklerinde ayağa kalkmamak, sofrada büyüğün yemeğe başlamasını beklemeden yemeğe başlamak ayıp sayılırdı. İnsanlar birbirine karşı davranışlarında ölçülü olmayı, toplumun huzuru için bir zorunluluk olarak görürdü. Günümüzde bireysellik ön plana çıktıkça saygı kavramı dönüşmeye başladı. Dijital ortamda hakaret ve küçümseme kolaylaştı. Yüz yüze iletişimlerde insanlar birbirine sabırsız ve tahammülsüz olmaya başladı. Büyük–küçük ayrımı zayıfladı, toplumsal hiyerarşiler

sorgulanmaya başladı. Geçmişte toplumun huzurunu koruyan saygı, bugün çoğu zaman bireysel çıkarların gölgesinde kalıyor; bu da değerlerin toplumsal yaşantıya yansıtılmasını zorlaştırıyor.

Dayanışma ve yardımlaşma, zor zamanlarda birbirine destek olmak ve ortak sorunların çözümüne katkı sağlamaktır. Geçmiş toplumlarda yardımlaşma zor durumlardan ziyade günlük yaşamın parçası halindedir. Hasat zamanı, düğün ve cenaze zamanlarında komşular el ele verir "imece usulü" şeklinde yardımlaşırlardı. Günümüzde bireyselleşme artmış olsa da zor zamanlarda doğal afetlerde, kazalarda veyahut bir can söz konusu olduğunda halkın kenetlendiğini görüyoruz. Depremlerden sonra gönüllülerin yardıma koşması, kan bağış kampanyaları, sokak hayvanlarına yardım edilmesi, herhangi bir kaza durumunda çevredeki kişilerin yardıma koşması ve durumu kontrol altına alarak hasarı en aza indirmesi gibi birçok örneğe baktığımızda yardımlaşmanın hâlâ yaşantımıza yansıyan bir değer olduğunu görürüz. Toplumda birçok değer zayıflasa da yardımlaşma ve dayanışma hâlâ insanlığın ortak vicdanını ayakta tutan en güçlü bağ olarak yaşamaya devam ediyor.

Toplum değerlerin ışığında büyür ve şekillenir. Fakat en temel değerlerimizden olan adalet zayıflarsa, toplumdaki güven sarsılır; güvenin sarsıldığı yerde ise herkes kendi adaletini aramaya başlar. Dürüstlük değerinin zayıfladığı yerde sözün değeri silikleşir, insanlar birbirine güvenemez ve belgeler en güvenli söz haline gelir. Saygı değerinin zayıfladığı yerde büyük küçük birbirini tanımaz, ahlaki ölçüler kaybolur ve toplumda çöküş başlar. Tüm bunlara rağmen dayanışma ve yardımlaşma, vicdanlarımızda hâlâ canlı kalan en güçlü değer olarak geleceğe umut taşır. Bir felaket anında ya da bir can söz konusu olduğunda insanlar yeniden kenetlenir; yardımlaşma sayesinde adalet, dürüstlük ve saygı yeniden filizlenir. Böylece gelecek nesillere aktarabileceğimiz değerlerimizi koruyabiliriz. Bireylerden topluma yansıyacak bu gelişim için neden ilk adımı biz atmayalım? Belki de birçok kişi bu durumların farkında ama bir öncü bekliyor. O öncü neden biz olmayalım!